

รายการอ้างอิง

เชียรศรี วิวิธสิริ. การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษานอกโรงเรียน : เทคโนโลยีทางการศึกษา กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เพรส มีเดีย, 2535.

_____. จิตวิทยาการเรียนรู้ของผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ: ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2527 (อัดสำเนา)

คารณี ประยูรวงษ์. "บทบาทผู้นำชุมชนในระดับท้องถิ่นตามนโยบายของแผนพัฒนาชุมชน อาเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ : การศึกษาเฉพาะกรณีแม่ปะและหมู่บ้านแม่ชาน." วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2535.

ธีระพร อุวรรณเณ. การวัดทัศนคติ. ใน บทคัดสรรทางวิชาการทดสอบ หน้า 103-108. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2529.

บุญเรียง ขจรศิลป์. "วิธีการวิจัยทางการศึกษา." กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตร-ศาสตร์, 2529. (อัดสำเนา)

ประเวศ วะสี. วิกฤตการณ์หมู่บ้านไทยทางออกและอนาคตอยู่ที่ไหน. กรุงเทพฯ: เคสดีไทย, 2532.

พรพิไล เลิศวิชา. ศิวิล จากโพ่หนึ่ นายถึงธนาคารแห่งชุนเขา. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2532.

- พระไพศาล วิสาโล. "พุทธเกษตรกรรมกับการพัฒนาหมู่บ้าน." ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. บรรณาธิการโดยเสรี พงศ์พิศ. หน้า 163-182. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2536.
- ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, กุลชีพ วรพงษ์. "วนเกษตร ประสบการณ์และความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม," ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. บรรณาธิการ โดยเสรี พงศ์พิศ. หน้า 193-204. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2536.
- มาชาโนบุ ฟูกุโอกะ. วิถีสู่ธรรมชาติ เล่ม 2. แปลโดย นวลคำ จันภา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2534.
- รสนา โตสิตระกูล (บรรณาธิการ). คืนชีวิตาให้ผืนดิน. กรุงเทพฯ: ศูนย์เกษตรกรรมธรรมชาติ, 2535.
- รัตนะ บัวสนธ์. "การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง." วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษาดุขุบัณฑิต สาขาการวิจัยและพัฒนาหลักสูตร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร. 2535.
- รัตนา พุ่มไพศาล. วิทยาการสอนสำหรับการศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531. (อัดสำเนา)
- โลรา ศรีนิวาชัน. แนวคิดและวิธีการเกี่ยวกับการเรียนรู้ของผู้ใหญ่นอกระบบโรงเรียน. แปลโดย สุนทร โคตรบรรเทา. กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์, 2525.

วิเชียร เหยี่ยวศิริชัย. "ไร่ - นา - สวนผสม ทนทางเพื่อความอยู่รอดของเกษตรกร
ระดับกลาง - ต่ำ." ทางเลือกใหม่การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน.
บรรณาธิการ โดย ประเสริฐ กิติรัตน์ตระกูล. หน้า 49-79. ม.ป.ป.
(อัครสาเนา)

วิฑูรย์ ปัญญากุล. การพัฒนาต้องมาจากประชาชน. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดุลา-โยทะกา,
2535.

วิบูลย์ เข็มเฉลิม. "วนเกษตรทางเลือกใหม่ของเกษตรกรไทย." ทิศทางหมู่บ้านไทย.
บรรณาธิการโดย เสรี พงษ์พิศ. หน้า 165-183. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์
การพิมพ์, สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2531.

_____. สายพานชีวิต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.

สงวน สุทธิเลิศอรุณ. จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ, 2532.

सानิตย์ บุญชู. การพัฒนาชุมชนโดยวิธีการศึกษาอบรมนอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ธนะการพิมพ์, 2526.

สุภาวงศ์ จันทวานิช. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2523.

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. สู่สังคมวนเกษตรมีกินตลอดชีพ. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์
การพิมพ์, สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2529.

สุวัฒน์ วัฒนวงศ์. หลักการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่. กรุงเทพฯ: ทิพย์อักษรการพิมพ์,
2524.

เสน่ห์ จามริก. "นานาทรรศนะเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น," การศึกษาแห่งชาติ.
22(6) : 5 ; สิงหาคม - กันยายน 2531.

เสวี พงศ์พิศ. ความหวังใหม่ของสระคู. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2531.

อภิชัย พันธเสน และ วิบูลย์ เข็มเฉลิม. "วนเกษตรการปฏิรูปการเกษตรด้วย
ตนเองของเกษตรกรไทย." เศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์. 8(1) :
93-109 ; มีนาคม 2532.

เอกวิทย์ ๗ กลาง และ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. "วิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมของ
สังคมไทย," วัฒนธรรมกับการเสริมสร้างสังคมไทย. หน้า 15-25.
กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2532.

เอกสารประกอบการสัมมนาการศึกษา 410 490 บทบาทครูยุคใหม่ด้านการสอนนิสิต
ปี 4 คณะครุศาสตร์ กลุ่ม 9 ปี พ.ศ.2528 ระหว่างวันที่ 4 ก.ย. -
4 ต.ค. 26 (อัสสาเนา)

ไอวาท สุทธนารักษ์. "บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาเพื่อ
การพึ่งตนเองของชุมชนโดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน." วิทยานิพนธ์
ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

บันทึกบทเรียน ภูมิปัญญาจากหมู่บ้าน

สามัคชนชื่อ วิบูลย์ เข็มเฉลิม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บันทึกบทเรียน ภูมิปัญญาจากหมู่บ้าน

สามัญชนชื่อ วิบูลย์ เข็มเฉลิม

โดย ดร.เสรี พงศ์พิศ

วันนี้ดูเหมือนถนนหลายสายมุ่งสู่ห้วยหิน สนามชัยเขต เปลา่ ไม้ซาไปแย่งกันหา
ซื้อที่ เพื่อการย้ายกรุงเทพฯ แต่ไปหาคนคนหนึ่ง ซึ่งไม่ได้เป็นพระก็เกือบเหมือนพระ ไม่มี
สำนักก็เหมือนมี เพราะแม่เรียนจบเพียงชั้น ป. 4 แต่ก็มีแนวคิดทางปรัชญาประดุจเจ้าสำนัก
ซึ่งบางคนขนานนามว่า เจ้าสำนักกวนเกษตร

จากมีนบุรี เข้าถนนสี่เลนสายปรับปรุงใหม่ มุ่งสู่แบดริ้วได้เพียงไม่ถึงครึ่งชั่วโมง
วิ่งผ่านตัวเมืองข้ามสะพานบางประกงไปถึงสี่แยก ถ้าตรงไปก็จะไปพนัสนิคม ให้เลี้ยวซ้าย
ไปสามสิบกิโลเมตรก็ถึงพมสารคาม เลี้ยวขวาอีก 14 กม. ก็ถึงสนามชัยเขต อ่าเภอ
ซึ่งจนถึงเมื่อไม่นานมานี้มีอาณาบริเวณกว้างกว่าแบดริ้วทั้งจังหวัด ผ่านหน้าตลาดไปไม่นาน
จะเห็นบ่อน้ำมัน เลี้ยวขวาไปอีกสามสิบกิโลเมตรก็จะถึงบ้านห้วยหิน อยากรู้ว่าบ้านผู้ใหญ่วิบูลย์
อยู่ไหนก็ดูรถตู้ที่จอดข้างถนนก็พอ

นับเกือบสิบปีมาแล้วที่หมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งนี้เริ่มคึกคักกับการไปมาของผู้คนจาก
ทุกสารทิศ รวมทั้งฝรั่งมังค่า ผิวเหลืองผิวดำ ว่ากันว่าบางวันมีผู้คนไปหลายกลุ่มหลายคณะ
รวมกันได้หลายร้อย ถ้ารวมทั้งเดือนอาจจะมียานพาหนะไม่ต่ำกว่าสี่ห้าพันที่เดียว ใครบ้างที่ไป
และไปทำไม

ถามผู้ใหญ่วิบูลย์ โดยตรงก็จะได้อาตอบว่า คนที่ไปทามีทุกสาขาอาชีพ ครูบา
อาจารย์ นักการศึกษา ชาวไร่ชาวนา ช่างราชการที่ทำงานด้านการส่งเสริม กลุ่มที่เกี่ยวกับการ
การอนุรักษ์ป่า ทั้งชาวบ้านและข้าราชการจากกรมป่าไม้ พ่อค้า นักธุรกิจทั้งมีกิจการขนาด
เล็กและขนาดใหญ่ "รวมทั้งกลุ่มที่เกี่ยวกับบคุลัตร์ ซึ่งไม่น่าจะเกี่ยวกับผม"

ต่อคำถามที่ว่า พวกเขาต้องการอะไร ผู้ใหญ่ไม่ได้หยุดคิดเลย ตอบทันทีเหมือน
นักคิดว่า "ทุกคนเหมือนต้องการหาความสุขให้กับชีวิต ต้องการหาความสบายใจ รู้สึกว่า

ยังไม่พบ และไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร พวกเขาคิดว่าผมคงพบตรงนี้ อัยกาห์บอกว่่าสิ่งที่พบเป็นอย่างไร"

ความจริง ผู้ใหญ่วิบูลย์คิดเลยเถิดลงไปจากคำถามและความคาดหวังของคนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้มาพร้อมกับคำถามเรื่องความสุข นั่นเป็นการตีความและสรุปจากการที่ได้พบปะแลกเปลี่ยนสนทนากับผู้คนเหล่านั้น และอาศัยญาณทัศนะสัมผัสกับความรู้สึกเบื้องต้นของพวกเขา ผู้ใหญ่บอกว่า ตนไม่เคยอ้างหรือยืนยันเรื่องความสุข ก็เพียงแค่บอกเล่าว่าตลอดระยะเวลาสิบปีที่ผ่านมาได้ทำอะไร เป็นอย่างไร โดยเฉพาะการทวนกระแสสังคมที่พัฒนาชีวิตมนุษย์ไปด้วยความรุนแรง หรือไม่ก็เหมือนชะตากรรมสิ่งของบน "สายพานชีวิต" เหมือนสายพานในโรงงานอุตสาหกรรม ของชิ้นใดร่วงหล่นลงไปก็ถูกหยิบทิ้ง เขาพออาจที่จะรับสภาพนั้นเพื่อแลกกับสิ่งที่เรียกว่า "อิสระภาพ"

คำอธิบายมีฐานมาจากธรรมะ เขาเคยบวชเรียนอยู่หกเดือน สอบได้นักธรรมตรี คือ เขาใช้คำว่า "สมณะ" ความพอใจในสิ่งที่มียู่ มีอยู่มีกินพอเพียง ไม่ต้องเดือดร้อนดิ้นรน ไม่คาดหวังอะไรมากแบบต้องทุ่มเอาให้ได้ เพราะถ้าไม่ได้ก็จะผิดหวังมาก "เรามีแค่นี้เราก็พอใจแล้ว"

ฟังดูเหมือนกับคนที่ปลง ถ้าไม่ข่มขอย้ายตายอยากในชีวิต ผู้ใหญ่ยืนยันว่า ยังไม่ถึงขนาดนั้น ยังมีความยึดอะไร ๆ อยู่ เพียงแต่ไม่ได้ไปยึดติดกับความหวังเหล่านั้น ไม่ได้เอาตัวเองทั้งหมดไปผูกพัน หรือไปผูกติดกับคนอื่น

ความเป็นอิสระอยู่ที่ใจ ไม่ใช่อยู่วิวแบบ ผู้ใหญ่บอกว่า ผู้คนที่ไปพบมักจะมียึดติดที่รูปแบบภายนอก อยากรู้เทคนิควิธีการเพื่อเนรมิตอะไรต่ออะไร เพื่อแก้ไขปัญหาให้ได้ในเวลาสั้น ๆ เห็นผมชายที่ส่องรอยไรเพื่อใช้หนี้ เหลือบลูกปาลูกไม้และอยู่อาศัยเก้าอี้ก็คิดว่าจะต้องทำแบบผม เห็นผมมาส่งกางเกงขาสั้นเสื้อหม้อฮ่อม เดินในสวนโดยไม่สวมรองเท้าก็จะเอาอย่างโดยไม่ดูเรื่องกาลเทศะ

จริง ๆ แล้ว ผู้ใหญ่วิบูลย์พูดเรื่อง "สันโดษ" โดยไม่สามารถบอกได้ว่า รูปแบบควรจะเป็นเช่นไร บอกได้แต่เพียงว่า อยู่กับการทำชีวิตให้เรียบง่าย ไม่ต้องไปยุ่งยากซับซ้อน ไม่ต้องไปขึ้นอยู่กับค่านิยมที่ผู้คนเขาต้องการ ทาจิตาใจให้เป็นอิสระตรงนี้ได้ก็จะนำไปสู่ความ

สันโดษ เขาอธิบายต่อไปเพื่อกันการเข้าใจผิดว่า "ไม่ได้หมายความว่า เราบปฏิเสธสังคม เพียงแต่เราเห็นว่าวิถีชีวิตที่เรียบง่ายไม่ได้ขัดกับธรรมชาติ และก็สามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้ เพราะสังคมย่อมเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

แต่ถ้าการกระทำตรงนั้นสังคมรับไม่ได้ เกิดความรังเกียจ ผู้ใหญ่ก็บอกวานั้นก็เป็นความพอใจที่เราทำได้ ไม่ใช่เป็นเรื่องของความขัดแย้ง ไม่ใช่เรื่องของความทุกข์ ถ้าเราทำใจได้ตรงนี้ เราก็เป็นอิสระ

เขาบอกอีกหลายคนที่ยากลองเรื่องนี้ว่า "จริง ๆ แล้ว คนที่ทำตัวเป็นอิสระ ผมยังไม่เชื่อว่าใครจะถูกปฏิเสธจากสังคม อาจจะมีส่วนหนึ่งหรือส่วนน้อยที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งนั้นก็ไม่ใช่สาระของชีวิตจริง ๆ เพียงแต่เราไปแคร์กังวลอยู่กับความรู้สึกตรงนั้นมากกว่า"

การคิดทางปรัชญาไม่ใช่ความฟุ้งเฟ้อของคนมีเวลาว่าง หากแต่เป็นแก่นและเนื้อหาที่แท้จริงของชีวิต และเป็นสิ่งที่ผู้แสวงหาความหมายถึงกระทำ แต่สังคมทุกวันนี้ทำให้น่าไม่มีเวลาว่างที่จะคิด แม้แต่ขณะนั่งกินข้าวก็ไม่ว่าง เพราะต้องดูโทรทัศน์ เขาถูกสังคมกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตตั้งแต่ตื่นตอนจนเข้านอน แม้นอนหลับก็ยังฝันร้าย

การมีเวลาคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับชีวิตไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ คนจนคนรวยถ้ายังผูกติดกับปัจจัยภายนอก ก็อยู่ในสภาพที่ไม่แตกต่างกัน พวกเขาไม่เป็นอิสระยังไม่ถึงที่สุด หรือคิดไม่ถึง แต่เรื่องเช่นนี้ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ชั่วพริบตา เป็นกระบวนการที่ต้องเรียนรู้และแสวงหา สิ่งสมจากประสบการณ์ชีวิต

ชาวไร่ชาวนาที่มาหาผู้ใหญ่วิบูลย์ส่วนใหญ่มารเพื่อหาคำตอบว่า ทำอย่างไรจะมีกินตลอดชีวิต ทำอย่างไรจะแก้ไขปัญหานี้สินได้ พวกเขาต้องการกรอบฐานะทางเศรษฐกิจกลับคืนมา ผู้ใหญ่บอกว่า พวกเขาเริ่มจากจุดนี้ เพราะได้รับการส่งเสริมเรื่องนี้จากข้าราชการจากสังคมมาโดยตลอด วิธีคิดจึงหยุดอยู่เพียงค้นหาวิธีการ คนส่วนมากที่มาจึงยังคิดว่าทำอย่างไรจะทำกำไรให้ได้มากกว่าเดิม เพื่อจะเอากำไรตรงนั้นมาใช้สอยให้ผีกิน

สิ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์อยากจะทำคือสอนให้เลิกคิดนี้ แต่เป็นการกลับไปหาพื้นฐานการทำมาหากินที่จะสร้างความมั่นคงงให้กับชีวิต ไปสู่ "การพึ่งตนเอง" อันเป็นแนวคิดที่ผู้คนจำนวนมากไม่เข้าใจหรือเข้าใจผิด ถ้าไม่โยงความคิดนี้กับ "ความเป็นอิสระ" คงไม่สามารถเข้าใจได้

ผู้ใหญ่วิบูลย์ยอมรับว่า การสื่อความหมายเรื่องนี้มีข้อจำกัด เป็นข้อจำกัดของตัวเอง ของผู้ฟัง และของสภาพแวดล้อมสังคมโดยรวม ด้วยเหตุนี้ ถ้าจะพูดเรื่องตัวเอง เรื่องเสรีภาพ และเรื่องวณกษตร อันเป็นเงื่อนไขหรือทางเลือกหนึ่ง ก็คงต้องพูดเรื่องสภาพสังคมในเชิงวิเคราะห์ และไม่ได้วิเคราะห์บนอากาศ แต่จากประสบการณ์ของตนเองที่ได้เผชิญมาแล้วทุกรูปแบบ

วิธีการวิเคราะห์สังคมของสามัคยาชนผู้นี้ เริ่มมาตั้งแต่ยุคหลัง 14 ตุลาคม แล้วแต่ดูเหมือนมาตกผลึกเอาตอนที่ท้าววณกษตรนี้เอง เขามองทิศทางการพัฒนาที่ผิดพลาดเหมือนขบวนการก้าวหน้าที่ทั่วไป มองว่าความยากจนของชาวชนบทมาจากนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเน้นที่ภาคอุตสาหกรรม เอาชวานาชาไว้เป็นฐานการผลิต ไม่ได้เอาเกษตรกรรมเป็นตัวตั้ง แต่คิดอุตสาหกรรมก่อน แล้วลงไปบอกชาวบ้านให้ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ ที่อุตสาหกรรมและการส่งออกต้องการ

ชาวไร่ชาวนาถูกดึงเข้าสู่ระบบตลาด เปลี่ยนวิถีการผลิตจากเดิมที่ผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อขาย เอาเงินที่ขายผลผลิตได้มาซื้อทุกอย่างเพื่อการบริโภคและเพื่อสนองความต้องการที่สังคมเป็นคนสร้างขึ้นมา ชาวไร่ชาวนาจึงมีแต่ขาดทุน เพราะแทนที่จะได้กินกำไร กลับกินทุนจนหมด และสิ้นเนื้อประดาตัววันที่สุด ชีวิตของผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เป็นเช่นนั้นก่อนที่จะถึงวันนี้

จึงไม่แปลกที่ผู้ใหญ่จะกล้าชี้ชัดลงไปอย่างตรงไปตรงมาว่า บัณฑิตาปาดิเยน หนีสิน และอีกสารพัดปัญหาของชาวไร่ชาวนาทุกวันนี้มาจากนโยบายการพัฒนา โดยเฉพาะนโยบายการส่งออกของรัฐนั่นเอง ไม่ควรจะไปโทษชาวบ้านผู้เดียว "การทำลายป่าเกิดขึ้นอย่างรุนแรงเมื่อมีนโยบายปลูกพืชเพื่อการส่งออกนี่เอง"

ผู้ใหญ่เองก็เข้าไปอยู่ที่ห้วยหินเมื่อปี 2504 เขาบอกพร้อมกับหัวเราะว่า เขาเริ่มการทำไร่พร้อมกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่ง (แผนนั้นยังไม่มีคำว่า "สังคม") ตอนนั้นธนาคารพาณิชย์ก็ดี ธ.ก.ส. ก็ดี หนีสิน เชื้ออย่างง่ายดาย ใครอยากปลูกมันไปขอู้ได้ไม่ยาก "ผมเคยเอาเงินจากธนาคารพาณิชย์แห่งหนึ่งไปให้ชาวบ้านผู้วันหนึ่งเกือบล้านบาทก็มี

ทั้งนี้โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันเท่าไรเลย เพียงผมเป็นคนแนะนำว่าให้ใครกู้ธนาคารก็ให้คนนั้น เอาทะเบียนบ้านไปให้อาเภอรับรอง และให้ผู้หมู่บ้านค้ำเท่านั้นพอ"

ผู้ใหญ่วิบูลย์วิเคราะห์ว่า การทำเกษตรเช่นนี้เป็นการข้ามขั้นตอน เกษตรกรไม่มีฐานรองรับ ไม่มีอำนาจต่อรอง อะไรก็ขึ้นอยู่กับปัญหาเฉพาะหน้าหมด ถ้าไม่ขายก็ไม่มีกิน เพราะต้องซื้อเขากินหมด "ชาวไร่ชาวนาทำลายการพึ่งตนเองไปหมดแล้ว" ถึงตรงนี้ ชาวขาดทุน ขาดทุนก็ต้องขาย และก็เกิดปัญหาหนี้สินที่พอกพูนและผูกพัน ชาวไร่ชาวนาถึงทางตัน และเขาก็สรุปตรงนี้ว่า "นี่คือชีวิตของผมเอง"

เจ้าของป่วนเกษตรวันนี้ ซึ่งมีพืชที่ FAO เข้าไปทำทำเนียบได้ถึงห้าร้อยกว่าชนิด านพื้นที่เพียง 9 ไร่ แลหลังไปสู่อุตเมื่อครั้งทำพืชเพียงชนิดเดียวานเนื้อที่ถึงสองร้อยไร่ ส่วนนาห่อปลูกมันสำปะหลัง บางครั้งงก็ลองปลูกข้าวโพดบ้าง ฝ้ายบ้าง เพาะเห็ดบ้าง แต่ก็ไม่มีอะไรดีขึ้น มีแต่หนี้สินที่พอกพูนขึ้นจนธนาคารจะเข้าไปยึดที่ดิน

ชีวิตของเขาช่วงนั้นก็ไม่ได้ต่างไปจากชาวไร่ที่ค่อนข้างจะรวย านสายตาของผู้คนทั่วไปสักเท่าใดนัก เขามีรถยนต์ขับ ทาตัวให้สอดคล้องกับค่านิยมสังคม ไปกินข้าวฟังเพลง อย่างเฝ้าแก่ มีลูกน้องคนงานมากมาย ทั้งที่ไร่และที่โรงงานทอผ้าเส้นตากแห้ง วิธีแก้ปัญหาคการเงินก็เหมือนกับผู้คนเขาทำกัน คือ กู้ให้มากเข้า ขยายพื้นที่การผลิต เอาเปรียบแรงงาน แม้กระทั่งเอายามาใส่โอเลี้ยงงให้ลูกน้องกิน เพื่อให้ขยันก็ยังเคยทำ แต่เขาก็เล่าต่อไปว่า "ผมยืนดูแล้วรู้สึกเศร้า แต่ก็ต้องการให้ได้ปริมาณมาก"

นอกจากพยายามแก้ปัญหากายานแล้ว ผู้ใหญ่อยังร่วมกิจกรรมทางการเมืองกับกลุ่มเกษตรกร และไปสัมพันธ์กับสหพันธ์ชาวไร่ชาวนา ยกขบวนไปถึงทำเนียบรัฐบาลในยุค พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เพื่อประท้วงเรื่องราคาพืชผลตกต่ำ กลับมาก็ไม่มีอะไรดีขึ้น ถูกตามประกบตัวเหมือนผู้นำชาวไร่ชาวนานยุคนั้น เขารู้จักกับจาร์ส ม่วงยาม ผู้นำสำคัญที่ถูกสังหารานช่วงเดียวกัน ตัวเองหวัดคุกหวัดตระวาง รอดตัวมาก็ทำให้คิดอะไรได้หลายอย่างเหมือนกัน อย่างน้อยทำให้รู้ว่า อานาจจริง ๆ ของชาวไร่ชาวนายังไม่มียังไม่สามารถต่อรองอะไรได้จริงจัง

ผู้ใหญ่วิบูลย์มองว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่อยู่กับทรัพยากรธรรมชาติมานาน มีทุกอย่างอุดมสมบูรณ์ ภูมิปัญญาดั้งเดิมของผู้คนสามารถจัดการกับทรัพยากรต่าง ๆ ได้ แต่เป็นการจัดการแบบอนุรักษ์ ไม่ใช้การจัดการเชิงรุก สมัยก่อนดูแลรักษาไร่กัยใช้เก็บได้โดยอาศัยสมุนไพรรักษาและวิธีการแผนโบราณ แปรรูปอาหารเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ดูแลเรื่องข้าวอย่างเดียว คนสมัยก่อนสามารถเอาข้าวไปแปรรูปเป็นขนมและอาหารต่าง ๆ ได้นับร้อยชนิด ตามเทศกาลและโอกาสทางสังคมวัฒนธรรม ไม่ใช้ทางเศรษฐกิจ ท้าทายกรรมรูปแบบต่าง ๆ เพื่อการใช้สอย อยู่ใกล้ธรรมชาติ กิจกรรมต่าง ๆ ไม่ทำลายธรรมชาติ แต่พึ่งพาอาศัยและอนุรักษ์

การก้าวกระโดดมาสู่การผลิตเชิงธุรกิจซึ่งชาวไร่ชาวนาไม่ใช่อุสาหกิจเองจึงเป็นเรื่องที่อยู่เหนือความสามารถการจัดการของชาวบ้าน พวกเขาไม่มีประสบการณ์ ไม่มีความรู้ความเข้าใจกับระบบใหม่นี้ และไม่มีใครช่วยให้พวกเขาที่มีความเข้าใจและปรับตัวได้

มองย้อนหลังไป เมื่อสิบปีเศษที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ตัดสินใจเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเอง เขาบอกเสมอว่า เขาไม่ได้คิดอะไรสักชิ้น ไม่ได้มีปรัชญาอะไรอยู่เบื้องหลัง เขาถูกสถานการณ์บังคับให้ขายที่เพื่อใช้หนี้ธนาคาร ก่อนที่จะถูกเขายึดไป เมื่อถูกถามว่าเมื่อใช้หนี้หมดแล้วไม่คิดจะหาบ้านใหม่เพื่อเริ่มต้นใหม่อีกหรือ เขาตอบว่า ตอนนั้นเกิดความท้อเสียแล้ว ไม่สู้ถอดใจก็ว่าได้ เพราะไม่แน่ใจว่าจะต้องทำอะไรมากกว่าเดิมแค่ไหนจึงจะแก้ปัญหาได้และใช้หนี้ให้หมด เขาเปรียบเทียบสภาพของตัวเองตอนนั้นว่า "เป็นสภาพที่สุกงอม" และถึงทางตันแล้ว

"สุกงอมก็เหมือนลูกไม้สุกงอมแล้วมันก็ร่วง ไม่มีทางที่จะเขียวต่อไปอีกแล้ว จุดตันก็หมายถึง ไม่รู้จักไปทางไหน ถ้าสุกงอม มันร่วงลงมามันก็ต้องพินาใหม่ ด้วยการงอกใหม่ถ้าถึงทางตัน ไม่มีที่ไป มีทางเดียวก็คือ หันกลับทางเก่า"

ทางเก่าสายนี้คือ เกษตรพื้นฐาน รูปแบบที่เขาเลือก คือ วนเกษตร ที่เขาพบสิ่งๆที่เรียกว่า "อำนาจต่อรอง" "การพึ่งตนเอง" และ "ความเป็นอิสระ" อธิบายเป็นแนวคิดรวบยอดได้อย่างลึกซึ้งว่า

"วนเกษตรทำให้คนมีความเชื่อมั่นในตนเอง อันดับแรก เราเชื่อว่าเราจะพึ่งตัวเองได้ พอเรามีความเชื่อตัวนี้ ทำให้เรามีเสรีภาพทางความคิด พอเรามีเสรีภาพทางความคิดได้ เราคิดอย่างไร เราก็ไม่ต้องกลัวใครจะปฏิเสธความช่วยเหลือเรา คนมีเสรีภาพมี

ความคิดกล้าคิด เริ่มมีการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเองมากยิ่งขึ้นเขาคิดได้ว่าอะไรสอดคล้องกับวิถีชีวิตของเขา กับความเป็นอยู่ของเขา สอดคล้องกับสิ่งที่เขาได้เขาสรุปได้ว่าชีวิตเขาควรเป็นอย่างไร ถ้าอะไรเป็นตัวขัดขวางหรือเป็นตัวอุปสรรค เขาก็จะต่อต้านป้องกันมิให้มันเกิดขึ้นได้ อันนี้เป็นสิทธิ์ที่เขาจะแสดงออกได้ เขาก็จะมีโอกาสวิเคราะห์ตรงนี้ได้มากขึ้น เพราะเขารู้ว่าอะไรผิด อะไรถูกมากขึ้น"

จากประสบการณ์ ผู้ใหญ่วิบูลย์พบว่าวนเกษตรเป็นฐานการพึ่งตนเองที่สำคัญเพราะการพึ่งตนเองหมายถึง การเตรียมความพร้อมของปัจจัยสี่ที่มีอยู่ในกำมือของเรา ปัจจุบันปัจจัยสี่ไม่ได้มีอยู่ในมือเรา อยู่ในมือคนอื่น เราต้องไปหาเงินเพื่อเป็นตัวกลางไปแลกปัจจัยสี่ที่อื่นมา ความจริงเราเป็นคนทำ แต่เราไม่มีสิทธิ์บริหาร เราทำแล้วไปขายก่อน แล้วเอาเงินที่ได้ไปซื้อกลับมาบริโภค เกิดระบบคนกลางในการจัดการ ทำให้เราพึ่งตนเองไม่ได้ คนเบียดเบียนกินข้าวที่ตนเองปลูก เพราะเป็นข้าวที่เขาส่งออก ต้องเอาเงินไปซื้อข้าวจากตลาดมากิน

อย่างไรก็ดี การพึ่งตนเองไม่ได้หมายความว่า ต้องผลิตเองทุกอย่าง ไม่ต้องไปพึ่งใคร แบบทำเอง กินเอง ใช้น้ำเอง ไม่ต้องซื้อไม่ต้องขาย นั้นเป็นความเข้าใจที่คับแคบ "พึ่งตนเองก็เหมือนไม้พึ่งตัวเองนั่นแหละ" พังคุดแล้วล้มสน และคงจะต้องเหตุนี้ด้วยกระมังที่นักศึกษาออกไป "พิสูจน์" เรื่องการพึ่งตนเองของผู้ใหญ่วิบูลย์ ถึงได้กลับไปรายงานที่อาจารย์มหาวิทยาลัยว่า ผู้ใหญ่วิบูลย์ยังพึ่งตนเองไม่ได้ เพราะยังใช้แก๊ส ใช้ไฟฟ้าเหมือนคนอื่น ๆ เมื่อผู้ใหญ่ได้ยินเรื่องนี้ก็หัวเราะ บอกกับคนที่ไปเล่าให้ฟังว่า "เขาคงคาดหวังว่าให้ผลกลับไปงุ่นง่านนี่"

จริง ๆ แล้วการพึ่งตนเองเป็นสภาวะหมายถึง ความสามารถของคนที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด โดยไม่เป็นภาระคนอื่นมากเกินไป มีความสมดุลย์ ความพอดีในชีวิตเป็นสภาวะทางกายที่สอดคล้องกับสภาวะทางจิตที่เป็นอิสระ มีความพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ มีสิ่งที่จะเป็นอันเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจ

การพึ่งตัวเองในความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์เกี่ยวกับสวัสดิการในปัจจุบัน สวัสดิการในอนาคต "สวัสดิการตัวนี้พร้อมที่จะตอบสนองต่อเราทันที โดยที่เราไม่ต้องไปเรียกหาใคร

มาจัดการสวัสดิการตัวนี้ให้เรา โดยที่เราไม่ต้องไปพึ่งพาให้ใครมาเป็นคนช่วยเหลือ เราสามารถที่จะพึ่งตัวเองหรือพึ่งพาตัวเองได้ในโอกาสนั้น ๆ"

ทั้งหมดฟังดูแล้วก็เป็นามธรรม คนที่เยี่ยมผู้ใหญ่วิบูลย์สิบปีที่ผ่านมาี้ ส่วนหนึ่งไม่เข้าใจว่า ผู้ใหญ่อยู่ได้อย่างไร มีรายได้มาจากไหน หรือว่าได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐ และเอกชน จนไม่ต้องทำงาน หรืออยู่ได้โดยอาศัยดอกเบี้ยเงินเก็บที่เหลือจากการใช้หนี้ธนาคาร ผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบายว่า เขามีเหตุผลที่จะสังเกตุและถาม แต่เขามองอะไรเป็นกลไกทั้งหมด โดยไม่มอง

ประเด็นของการสั่งสม การเรียนรู้ และกระบวนการก่อนที่ผมจะมาถึงตรงนี้ เขาไม่สนใจว่าเมื่อสิบปีก่อน เมื่อผมชายที่และเริ่มวนเกษตรนั้น ผมทำอะไร เริ่มจากไหนเงินทองบางวันมีไม่ถึงสิบบาท บางวันไม่รู้จะกินอะไร นอกนั้นก็มึปัญหาการทำความเข้าใจเรื่องนี้กับครอบครัว ปัญหาสังคม ซึ่งมองผมด้วยสายตาดูถูกและเยาะเย้ยในความล้มเหลวของชีวิต

ช่วงนั้น เขาคือ เจ้าแกคนตลกยาก จากการขับรถปิ๊กอัพพาโรงแรม โบสถ์จักรยาน ชายฉักที่ปลูกเองขายเอง วิถีคนยากกลายเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่ธรรมดา เพราะเงินไม่กินบาท ในกระเป๋ที่ได้จากการขายผักเป็นของเขาอย่างสมบูรณ์ ในขณะที่เงินเป็นหมื่นเป็นแสน จากการขายมันก่อนหน้านั้นเป็นของธนาคาร ที่ฝากไว้ในกระเป๋ของเขาเท่านั้น การปฏิเสธของคนในสังคมจนวนน้อย กลายเป็นการยอมรับของผู้คนจากทั่วประเทศและทั่วโลก เขาเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลเกษตรกรดีเด่นจากองค์การสหประชาชาติว่าด้วยอาหารและการเกษตร เป็นหนึ่งในสามของคนทั่วเอเชีย

ชีวิตและแนวคิดของสามัญชนคนชื่อวิบูลย์ เข็มเฉลิม เขียนได้เป็นนิยายเรื่องยาว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บันทึกบทเรียน ภูมิปัญญาจากหมู่บ้าน

วนเกษตร

ป่าเล็ก ๆ บนเนื้อที่ไม่กี่ไร่ ตั้งอยู่ริมถนนหลวงซึ่งเพิ่งราวค่างไม่กี่ปีมานี้ มีแมกไม้หลายร้อยชนิดขึ้นเต็ม มีเรือนไม้หลังใหญ่ บลูกอยู่กลางสวนหลังเล็ก ๆ อีกหลายหลังกระจายไปรอบ ๆ เป็นที่พัก ที่ทำงาน ที่นั่งสนทนา ห้องสมุด และที่เก็บรวบรวมเครื่องมือการเกษตรเก่า ๆ ทางราชการเอาป้ายไปติดหน้าบ้านว่า ศูนย์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จริง ๆ แล้ว นี่คือที่กำเนิดของวนเกษตร

คนจำนวนมาก โดยเฉพาะที่ถูกเกณฑ์ไปดูงาน เข้าไปสวนป่าแห่งนี้ ด้วยความผิดหวัง บ่นกันพึมพำว่า พามาดูอะไรไม่รู้ เห็นแต่ป่ารก ๆ ของอีตาลุงวิบูลย์ ที่แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าเก่า ๆ เดินในสวนก็ไม่สวมรองเท้า อยู่ได้อย่างไรก็ไม่รู้ เพราะดู ๆ แล้วไม่เห็นมีอะไร ที่พอจะทำเงินได้เป็นกอบเป็นกำ สงสัยทางราชการจะอัดฉีดให้เป็นที่ดูงาน

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ไม่แปลกใจที่จำนวนมากยังต้องเริ่มคิดจากจุดนี้ เพราะเขาปรับแต่วิธีคิดนี้มาจากสังคม เขายังดูอะไรเป็นตัวเลข เป็นเทคนิควิธี ยังไม่สามารถมองลึกเข้าไปในสิ่งที่เห็น หรือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ด้วยเหตุนี้ ระยะหลัง ๆ ผู้ใหญ่จึงมักตอบสนองความสนใจแบบนี้โดยการคำนวณตัวเลขให้ดู

เขาบอกว่าอยากดูให้เป็นตัวเลขทางเศรษฐกิจก็ดูได้ ตั้งแต่หญ้าคลุมดิน ต้นหมาก พันธ์ไม้และไม้ผลต่าง ๆ เป็นทั้งสมุนไพร ไม้ประดับ ไม้ใช้สอย อาหาร ขายได้ทั้งนั้น เขาชี้ให้ดูต้นหมากที่เป็นไม้ประดับ ซึ่งหลายปีก่อนมีผู้นับพันต้น และวันนี้ก็ยังมีอยู่อีกหลายร้อยกว่าต้น พวกนี้ราคาขายได้อย่างน้อยสองสามร้อยบาทต่อต้น คิดเอาเองว่า ถ้าเราคิดอยากได้หมากสักต้น ไปหาซื้อตามร้าน เขาออกแบตร้อยพันหนึ่งก็ซื้อ เพราะอยากได้

มีน้อยคนที่รู้ว่า ที่จริง ผู้ใหญ่เคยแก้ปัญหาการขาดแคลนเงินด้วยการขายต้นหมากไปหลายร้อยต้นได้เงินมาหลายหมื่นบาท เพราะระยะนี้มักจะเหมารถไปประชุมที่กรุงเทพฯ คนจัดประชุมหรือสัมมนาที่มักจะให้ค่ารถโดยสารตามอัตราปกติ เมื่อเหมารถบ่อย ๆ เข้าเงิน

ทองก็ขาด ก็แก้ปัญหาได้ไม่ยากนัก นอกนั้น การขายสมุนไพรจากสวนก็เป็นรายได้สำคัญจนวันนี้กลายเป็นรายได้หลักไปแล้ว

ผู้ใหญ่วิบูลย์มักเริ่มต้นพูดคุยกับกลุ่มที่ไปเยี่ยมด้วยการฉายสไลด์ ก่อนนี้ฉายที่ใต้ถุนบ้านเรือนไทยหลังใหญ่ ตอนนี้อยู่ไปที่เรือนไม้ริมหน้าคาอีกหลังหนึ่ง ซึ่งปลูกริมคลอง ได้ร่วมเงาของต้นมะกอกน้ำ เขาประยุกต์กระจกผ้าแผ่นหนึ่งงาให้เป็นจอ ทำให้ดูสไลด์กลางวันได้ชัดเจน ผู้ใหญ่จะชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าวนเกษตรนั้นเป็นอะไร แม้จะไม่ได้ใช้คำนี้แม้แต่ครั้งเดียว หากแต่พูดเรื่องป่า เรื่องธรรมชาติ เรื่องความสมดุลที่พืช สัตว์และคนอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยกัน สไลด์เหล่านั้นเป็นฝีมือของเขาเอง ที่เก็บภาพความเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงในป่าแห่งนั้น รวมทั้งเก็บภาพที่ได้ไปพบเห็นจากที่ต่าง ๆ เพื่อนำมาฉายให้ชาวบ้านและคนที่ไปเยี่ยมได้ชม

มีภาพชุดหนึ่งที่ผู้ใหญ่ได้เพิ่มเข้าไปประยະหลังนี้ คือ ภาพต้นกระท้อนต้นหนึ่งของเพื่อนบ้าน อาจจะประมาณยี่สิบปีเศษ ถูกตัดโค่นลงมาทำไม้กระดาน เขาอธิบายว่า ต้นไม้ต้นเดี๋ยวนั้นเลื้อยออกมาแล้วได้ไม้กระดานประมาณพันนิ้วเศษ ถ้าคิดราคานิ้วละสิบบาท ก็จะได้ประมาณหนึ่งหมื่นบาท คนมีที่ดินสิบไร่ ถ้าปลูกกระท้อนสักร้อยสองร้อยต้น ผสมไปกับต้นไม้อื่น ลองคำนวณดูว่า ยี่สิบปีข้างหน้า ตัดลงมาแล้วจะได้ไม้เท่าไร ขายไปก็ได้เป็นล้าน เอามาทำบ้านก็ได้ เป็นหลังนี้ไม่นับรายได้จากการขายลูกกระท้อนที่ออกผลหลังจากปลูกไปแล้วห้าหกปี เจตนาที่แท้จริงในการพูดเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องรายได้ แต่เป็นเรื่องสวัสดิการชีวิต ผู้ใหญ่พยายามจะบอกว่า ชาวบ้านธรรมดาไม่มีสวัสดิการอะไรเลย ไม่อาจจะรอหรือคาดหวังอะไรจากรัฐได้ ต้องวางแผนสร้างและสะสมสวัสดิการเอง ถ้าวันนี้อายุ 30 ก็น่าจะวางแผนไว้ว่า เมื่ออายุ 60 จะมีอะไรเป็นสวัสดิการให้ตัวเอง ลูกเด่าก็โต ตนเองก็แก่จะไปหวังพึ่งลูกหลานในสังคมสมัยใหม่ก็คงยาก บ้านเก่าก็อาจจะไหม้ ปลูกใหม่ก็แพง ไม้ก็หายาก เพราะเป็นไม้ที่นำเข้ามาจากต่างประเทศเกือบทั้งนั้น

เอาแต่กระท้อนอย่างเดียว คนอายุ 60 น่าจะอุ่นใจได้ว่า จะไม่อยู่อย่างอนาถา นอกจากจะมีปัจจัยสี่อย่างพอเพียง อาจจะมีทรัพย์สินด้วยการทำงานที่เกี่ยวอีกต่างหาก แต่ผู้ใหญ่ก็บราวมเช่นเคยว่า อย่าได้ปลูกพืชตัวเดียว ปลูกให้หลาย ๆ อย่างเข้า เพราะชีวิต

ประจำวันต้องการรายได้และปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่อง ชายไม้ประดับอันนี้ไม่ได้ก็ขายผักได้ ขายผลไม้ได้ สมุนไพรได้ ขายไม้ได้จริง ๆ ก็มีกิน

นี่พูดกันภาษาเศรษฐกิจ เพราะคนเข้าจากภาษานี้ก่อนภาษาอื่น แต่ถ้าจะพูดภาษาชีวิตที่มีความเป็นองค์รวม ก็ต้องนั่งคุยกันนาน ๆ บางคนสนใจมากก็ขอค้างคืน และขอสนทนาแบบไม่ให้มีอะไรค่าง วัตถุประสงค์สนทนาและคนสนใจจริง ผู้ใหญ่วิบูลย์จะพอใจพูดคุยด้วยโดยไม่เหน็ดเหนื่อย เพราะเขาไม่ได้คิดว่า ตนเองเป็นผู้ให้อย่างเดียว แต่เป็นผู้รับด้วย ได้รับความรู้ ความคิดและประสบการณ์ของคนอื่น ได้เรียนรู้อะไรอีกหลาย ๆ อย่างจากคู่สนทนาและจากผู้ไปเยือน

นอกจากการได้นั่งพูดคุยเสวนาแล้ว ผู้คนก็มีเวลาเดินชมนกชมไม้ ในบรรยากาศที่ร่มรื่น ผู้ใหญ่บอกว่า อุณหภูมิในสวนจะเป็นกว่าข้างนอกประมาณสององศา โดยเฉพาะในหน้าร้อนจะรู้สึกได้ดี นอกนั้นยังอาจจะเห็นนกนานาชนิด ซึ่งฝรั่งเคยมาเฝ้าดูและนับได้เกือบห้าสิบชนิดเมื่อหลายปีก่อน กระจอกกระจอกแต่ก็มีมาก รังใส่กันอยู่บนหลังคากระท่อมน้อยและบนต้นไม้ ภูเขาใหญ่ ๆ ก็มีหลายตัว ตอนนี้อยู่คนไปมาก มันคงหนีไปอยู่ที่อื่นแล้วก็ได้

สำหรับต้นไม้ในสวนหรือป่าแห่งนี้ ทาง FAO หรือองค์การสหประชาชาติว่าด้วยอาหารและการเกษตรได้เข้ามาสำรวจพบว่า มีอยู่ห้าร้อยกว่าชนิด ตั้งแต่พืชคลุมดินไปถึงแม่เหล็กใหญ่ นำไปจัดทำเนียบและใส่ชื่อภาชาวิทยาศาสตร์ให้ 413 ชนิด อีกประมาณร้อยชนิดหาชื่อทางวิทยาศาสตร์ให้ไม่ได้ เลยไม่ได้ยูนานหนังสือเล่มนั้นที่ทาง FAO พิมพ์เผยแพร่

จากครั้งนั้น ทางเอฟเอโอซึ่งจัดประชุมระหว่างประเทศอยู่บ่อย ๆ ก็มักจะพาผู้คนจากประเทศต่าง ๆ กลุ่มเล็กบ้างใหญ่บ้างไปชมสวนป่าแห่งนี้ ถามว่าคนเหล่านี้สนใจเรื่องอะไรมากที่สุด ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ส่วนใหญ่สนใจเรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องป่าที่กำลังหมดไปอีกด้านหนึ่ง ผู้ใหญ่เองก็พยายามโยงเรื่องป่าไปสู่เรื่องอุตสาหกรรม ไม้ใช้ตรงกันข้ามอย่างที่ทำกันอยู่ทุกวันนี้

อย่างต้นหว้า ซึ่งเป็นไม้ผลจากธรรมชาติที่เรานำมาปลูก และขายได้ในสวนป่า ก็กลายเป็นพืชอุตสาหกรรมได้ นี่ผลไม้จากลูกหว้าน่าจะดีกว่าน้ำจากเชอร์รี่เสียอีกมีสารอาหาร

ที่มีผลดีต่อสุขภาพ ต้น ๆ หนึ่งให้ผลมากมายกินก็หมด ถ้าหลาย ๆ คนปลูกน่าจะหาใบแปรรูปเป็นน้ำผลไม้ก็สามารถทำได้

แต่ดูเหมือนคนที่เข้าไปไม่ได้ให้ความสนใจประเด็นนี้เท่าใดนัก อยากรู้เพียงแต่ว่าจะฟื้นฟูสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะการปลูกป่าแนวใหม่อย่างไร นอกนั้นก็ไม่ได้ให้ความสนใจกับแนวคิดอันเป็นพื้นฐานของวงเกษตรเท่าที่ควร อาจเป็นเพราะเวลาน้อย และคนที่มาส่วนใหญ่ก็เป็นข้าราชการระดับสูงจากประเทศต่าง ๆ เป็นเรื่องยากที่จะเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่ปลูกฝังกันมานานได้

แต่ก็มีเรื่องหนึ่งที่โยงไปถึงอุตสาหกรรม และเป็นความสนใจของต่างชาติ ซึ่งคนไทยเขาก็เริ่มให้ความสนใจเช่นเดียวกัน คือ ไม้หอม ซึ่งเป็นไม้ที่มีกลิ่นหอม หรือที่เอาใบกลั่นเป็นน้ำหอมได้ ผู้ใหญ่เล่าว่า ไม้หอมมาที่มีการสัมมนาที่กรุงเวียนนาเรื่อง ไม้หอมเขามีหนังสือเชิญผู้ใหญ่ไปร่วมด้วย แต่เนื่องจากไม่ได้บอกว่าเป็นไปติดต่อโครงการเตรียมตัว และให้ทำอย่างไร ประกอบกับมีปัญหาเรื่องภาษาและการติดต่อ ผู้ใหญ่เลยเก็บหนังสือเชิญนั้นไว้จนสิ้นชักเฉย ๆ

ที่สำคัญ การไปเมืองนอกโดยไม่มีสำเนาเป็นเรื่องไม่สนุกเท่าใดนัก เมื่อครั้งนี้ไปรับรางวัลเกษตรกรดีเด่นที่สำนักงานเอฟเอโอ ซึ่งสมเด็จพระเทพฯ เสด็จฯ เขาก็จัดสำเนาให้เฉพาะคนจีนที่ได้รับรางวัลพร้อมกัน อีกคนหนึ่งซึ่งเป็นชาวอินเดียที่พูดภาษาอังกฤษได้ ผู้ใหญ่เองมีคนจากกรมป่าไม้ช่วยแปล แต่พอไปถึงแถวหน้า เขาไม่ได้จัดที่นั่งให้คนแปลเลยไม่รู้เรื่องอะไรเลย

เมื่อครั้งที่ไปฝรั่งเศส เยอรมัน ในปี 2528 ก็ไปกับกลุ่มผู้นำชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ไปญี่ปุ่น สหรัฐ และแคนาดาในปีต่อ ๆ มากี่เช่นกัน ตอนที่อยู่แวนคูเวอร์ ผู้ใหญ่ได้รับเชิญให้ไปพูดที่สมาคมไทยแคนาดา มี ดร.อภิชัย พันธเสน เป็นล่ามแปลให้ตลอดรายการ เช่นเดียวกับระหว่างการประชุมที่มหาวิทยาลัยบริติช โคลัมเบีย ที่นี้เองผู้ใหญ่วิบูลย์พูดแบบติดตลกว่า "ใครที่อยากรู้ว่า ฟังตนเองไม่ได้เป็นอย่างไร น่าจะมาถามผมตอนนี้" เขาอยากบอกว่า การไม่รู้จักรักภาษาอังกฤษแล้ว ไปต่างประเทศนั้นช่วยตัวเองไม่ได้เลยจริงๆ จะไปโทษคนเดียวก็ไม่เป็น ต้องคอยมีคนช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา

เรื่องไม้หอมเป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่ออกใจสนใจ บลูกว่าในสวนหลายต้น ไม้กฤษณา และ ไม้หอมอื่น ๆ เป็นไม้หายากราคาแพง แก่นกฤษณาเองราคาตกก็โลละสามสี่หมื่นบาท เอาไป กลั่นเป็นน้ำหอม ผู้ใหญ่บอกว่า ฝรั่งเศสรับซื้อน้ำหอมจากแก่นกฤษณาในประเทศถึงลิตรละเจ็ด แสนบาททีเดียว

ต่อข้อห่วงใยที่ว่า ถ้าคนทั่วไปรู้เรื่องนี้ ไม้กฤษณาจะไม่หมดป่าหรือ ผู้ใหญ่บอกว่า คงไม่หมด และเป็นเรื่องดีเสียอีก จะได้มีการปลูกเพิ่มเติม เพราะจริง ๆ แล้วไม้ช่อกฤษณา ทุกต้นจะหอม จะต้องมีตัวชนิดหนึ่งเจาะเข้า แล้วทำให้เกิดแก่น ต้องดูให้เป็นว่า ต้นไหนมี แก่นต้นไหนไม่มี ไม้ช่อดัดจะไปหมด การเจาะของตัวก็ต้องมีระยะเวลา ไม่เช่นนั้นแก่นก็ไม่ เกิด หรือถ้าเกิดก็ไม่ใหญ่ ไม่ได้ราคา

ตอนนี้ผู้ใหญ่กำลังศึกษาเรื่องตัวอยู่ เพราะไม้ช่อดักทุกชนิดจะทำให้เกิดไม้หอม ได้ผู้ใหญ่บอกว่า คนที่มีความรู้เรื่องไม้กฤษณาเป็นคนอีสาน แถวโคราช ร้อยเอ็ด สกลนคร รู้ว่าจะหาจากเพชรบูรณ์ไปถึงจันทบุรี แบบไหน อย่างไร แก่นเป็นอย่างไร ราคาถูกแพง อย่างไร รู้หมด คนรับซื้อส่วนใหญ่เป็นคนจีนและคนลาวจากประเทศลาว เอาไปกลั่นเป็น น้ำหอมส่งขายฝรั่งเศส ผู้เชี่ยวชาญเรื่องไม้กฤษณาจริง ๆ เป็นคนลาว บางส่วนเข้ามาทำกิน ในเมืองไทย ความรู้ของผู้ใหญ่ส่วนหนึ่งก็มาจากคนลาวนี่เอง พร้อมกับบอกว่า คนไทยนี่ไม่รู้ จริงอาจรู้เสียจนไม่รู้ น่าจะไปศึกษาจากลาวมากกว่า

ขณะนี้ผู้ใหญ่กำลังรวบรวมพันธุ์ไม้หลายชนิด โดยเฉพาะไม้ป่าที่หายากหรือกำลังจะ สูญพันธุ์ เอามาสะสมไว้และขยายพันธุ์ต่อไป ได้รับการสนับสนุนส่วนหนึ่งจากองค์การ สหประชาชาติเพื่อการพัฒนาคือ UNDP ผู้ใหญ่ต้องการใช้งบประมาณส่วนหนึ่งที่เขาให้สำหรับ รวบรวมพันธุ์ไม้ จัดนิทรรศการในพื้นที่ จัดฝึกอบรมชาวบ้านและเด็กควมสำคัญของโครงการ นี้ไม่ได้อยู่ที่พันธุ์ไม้กว่าสามร้อยชนิดที่กำลังรวบรวม แต่เป็นความรู้เกี่ยวกับต้นไม้ต่าง ๆ ที่ ต้องการสะสมไว้ พันธุ์ไม้ที่ได้มาส่วนหนึ่งจะให้วัดและโรงเรียนนำไปปลูกอีกส่วนหนึ่งจำหน่าย เพื่อให้เกิดเงินทุนหมุนเวียนในโครงการ จะได้ขยายและดำเนินการต่อไปโดยไม่ต้องอาศัย ทุนจากภายนอก

การรวบรวมพันธุ์ไม้ที่มีหลายคนให้ความสนใจอย่างคุณชูเกียรติ อุทกพันธ์ ผู้จัดการใหญ่ของอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปก็กำลังรวบรวมทำสารานุกรมพันธุ์ไม้อยู่ และได้สนับสนุนผู้ใหญ่วิบูลย์ร่วมมือในโครงการนี้ ซึ่งอรุณก็อีกคนหนึ่ง ซึ่งผู้ใหญ่เล่าว่า รู้สึกไม่ค่อยสบายใจนัก โครงการนี้เกิดจากโต๊ะเก้าอี้เดี่ยว พอดีคุณชูเกียรติเป็นคนทำอะไรจริงจัง พุดแล้วเอาเลย จนผู้ใหญ่แทบตั้งตัวไม่ติด

เมื่อผู้ใหญ่เอ่ยปากว่า อยากเช่ารถสักคันหนึ่ง เพียงเดือนสองเดือน เพื่อทำงานให้เสร็จ คุณชูเกียรติก็บอกว่า เช่ารถคงลำบาก ผู้ใหญ่บอกว่า ถ้าเงินหาซื้อรถเก่า ๆ สักคัน คุณชูเกียรติก็บอกว่า รถเก่าก็ต้องเสียเวลาและเสียเงินซ่อมอีก ผู้ใหญ่เลยเถิดว่า แล้วคุณชูเกียรติก็จัดการซื้อให้ทันที

มาดแต่เก่าแก่เดิมไม่ได้กลับมาใหม่ เพราะยังงัง ๆ ยี่ห้อหรือภาพลักษณ์ของผู้ใหญ่ วันนี้ก็ไม่ได้ถูกกลบไปด้วยรถยนต์คันใหม่ที่มีคนซื้อให้ อาจจะดูแปลกไปอีกแบบที่ไปไหนมีคนขับรถให้เพราะตัวเองดูจะไม่ไหวแล้ว

ความรู้เรื่องต้นไม้หรือที่เกี่ยวข้องกับต้นไม้ที่ผู้ใหญ่สนใจ เป็นอีกมิติหนึ่งที่โยงพันธุ์ไม้เข้าสู่เรื่องชีวิต ผ่านมิติทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น เขาเคยคิดเสนอให้คนทำรายการทีวีเรื่อง "ต้นไม้วันละต้น" เพื่อชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างต้นไม้กับชีวิต ว่าความเป็นอยู่ของคนเกี่ยวกับต้นไม้อย่างไร ในเรื่องที่อยู่อาศัย อาหาร ยารักษาโรค นอกนั้นความเชื่อก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ อย่างต้นตะเคียนก็มีความเชื่อเกี่ยวกับผีนางตะเคียน และประการสุดท้าย ไม้แต่ละต้นจะโยงไปถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมได้อย่างไร

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ยังไม่อยากจะพูดเรื่องพันธกรรมและสิทธิ์ต่าง ๆ ตอนนี้อยู่ วิดกเรื่องความรู้ที่มีอยู่ว่าไม่มีการสานต่อ "ความรู้ไม่ใช่ความรู้ของผม เป็นความรู้ของใครๆ ที่มีอยู่ มันยังกระจัดกระจาย" เป็นความรู้ที่เขาคิดว่าต้องทุ่มเทให้กับมันมากเหลือเกิน ต้องร่วมมือกันในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อทำให้ได้เนื้อหาออกมา จากนั้นก็เป็นการเผยแพร่ เป็นเนื้อหาทางการศึกษา เขาย้ำเรื่องการเผยแพร่ "ถ้าผมให้ข้อมูลเหล่านี้แก่คนได้ ความสำคัญของต้นไม้จะสูงขึ้น ทำให้คนไม่ทำไปทำลายมัน เราต้องการสภาพป่ากลับคืนโดยคน ผมอาจจะยังมองอะไรในแง่ดีอยู่ ไม้ทราบว่าเป็นชหรือเบส่า" เขาส่งท้ายแบบไม่แน่ว่า

ที่คิด ๆ เองนั้นจะเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหน ที่แน่ ๆ ใครที่อยากทนายการที่ไว้ต้นไม้วันละต้น น่าจะเข้าไปปรึกษาหารือกับผู้ใหญ่วิบูลย์ เพราะระยะนี้เป็นเวลาที่เหมาะอย่างยิ่ง

ความสำคัญน่าจะอยู่ตรงกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งผู้ใหญ่สรุปจากประสบการณ์ว่า เมื่อก่อน ตนเองอาจจะอยู่กับต้นไม้ใบหญ้ามานาน แต่ไม่รู้จักต้นไม้ใบหญ้า พอเริ่มรู้จักต้นไม้ ใบหญ้าหมาก็ตื่นเต้น เริ่มเห็นความสำคัญของต้นไม้ ความรู้เหล่านี้มาจากการสะสมทีละเล็กละน้อย เป็นข้อมูลที่ค่อย ๆ กลายเป็นความรู้

ผู้ใหญ่เดินทางไปทุกภาคของประเทศ ได้แลกเปลี่ยนความรู้กับชาวบ้านเรื่องต้นไม้ เก็บเอาพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้านให้มาหรือที่หาได้ที่บ้านภาคไหนมาลองปลูกในสวน แนะนำให้ชาวบ้านแถบอีสานปลูกต้นไม้ไว้ที่หัวไร่ปลายนาให้มาก โดยเฉพาะต้นไทรซึ่งน่าจะรักษาดินได้ดี เพราะแผ่รากไปไกล ยึดดินไม่ให้ไปกับน้ำได้ ถ้าโตแล้วไม่อยากเอาไว้ก็ตัดได้ นอกนั้นก็ยังมี ต้นยางพื้นบ้าน ซึ่งเอาน้ำยางมาเป็นพลังงานได้ ไม้ก็ทำประโยชน์ได้ดี

นั่นเป็นคำแนะนำที่ไม่มีอะไรพิเศษ แต่ถ้าหากใครคิดจะทวายนเกษตร ผู้ใหญ่ก็จะแนะนำว่า อย่าไปคิดวางแผนอะไรให้จริงจังนัก ถอดคิดว่า "ทำเล่น ๆ เอาจริง ๆ" จะได้ผลมากกว่าเก็บพันธุ์ไม้อะไรก็ได้ ปลูกมันลงไปในพื้นที่ที่เราอยากปลูก ไม่ต้องมีแถวมีแนวอะไร ที่โตแล้วไม่อยากได้ก็ถอนเสีย ถ้าหวังผลให้ต้นไม้ขึ้นดีหรือเจริญเติบโต ก็อย่าปลูกในที่ดินโล่งแจ้ง บ่อยให้รกไว้ก่อน แล้วปลูกไม้แทรกไปเรื่อย ๆ

คำแนะนำอีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือ ไม่ต้องไถดิน บ่อยให้ดินปรับตัวเองมีสภาพเป็นดินชั้นเดียว ไม่เป็นดินหลายชั้นหลายระดับ เพราะถ้าไถจะทำให้หน้าดินแตก ชั้นล่างเป็นดินที่เป็นดานอยู่ สภาพการรองรับมีความแตกต่างกัน แต่ถ้าเป็นที่ดินมีน้ำอยู่อาจจะต้องไถบ้าง เพื่อแก้ปัญหาเรื่องหญ้า ถ้าเป็นผืนเล็กก็จัดการหญ้าได้เอง ตัดหญ้าให้ต่ำลงแล้วลงไม้ที่เพาะไว้โต ๆ หน่อย จะได้กันลม และไม่ถูกหญ้าคลุม

ในสวนหลังบ้านของผู้ใหญ่วิบูลย์ ไม้ที่ปลูกยังเป็นหญ้าคาอยู่ เมื่อมีการเปิดบ้านเรือนไทยหลังนั้น และมีการสัมมนา โดยมีข้าราชการจังหวัดและคุณหมอบริเวณ ะสีมาร่วมแสดงปาฐกถาด้วย ได้มีการช่วยกันหว่านเมล็ดพันธุ์ไม้ต่าง ๆ รวมทั้งเมล็ดถั่วและพืช

คลุมดินลงไปบนป่าหูกำคา ที่ตัดให้ต่ำลงไปเกือบถึงพื้นดิน ถ้าใบดูวันนี้จะจางภาพเดิมไม่ได้ เพราะต้นไม้ขนาดต่าง ๆ โตเต็มใบหมด

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกเสมอว่า จะปลูกป่าก็ต้องเรียนรู้จากป่า ดูลูกไม้ที่หล่นจากต้นและเติบโตขึ้นมา ไม่มีใครไปดูแลเอาใจใส่มัน นอกจากธรรมชาติที่ดูแลกันเอง จะลงเมล็ดพืช จึงไม่ต้องไปซุดหลุมให้ลึก พูดยอกะเองก็ยังมีวิธีเอาเมล็ดพืชหุ้มด้วยดินเหนียว แล้วใช้หนังสือตีกิ่งออกไปในที่ที่ต้องการให้มันเกิด แล้วมันก็เกิดเองได้ที่อ่อนแอก็ตายไป ที่แข็งแรงก็อยู่ได้และสู้ทนกับภัยต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

เหล่านี้หาใช่เป็นเรื่องเทคนิคอย่างเดียว หากแต่เป็นวิธีการที่กลั่นออกมาจากปรัชญาที่ว่าด้วยวนเกษตร อันว่าด้วยชีวิตต้นไม้ ธรรมชาติและสังคมเป็นการ "มองจากฐานรากไปสู่ข้างบน จากข้างในไปสู่ข้างนอก เป็นพุทธวิธี การเปลี่ยนแปลงจากพุทธวิธีเปลี่ยนจากข้างในไปสู่ข้างนอก" นี่เป็นคำยืนยันของผู้ใหญ่วิบูลย์เอง พร้อมกับสรุปสังขมอันเป็นสารัตถของเรื่องว่า "วนเกษตร" คือ "การปฏิบัติธรรม"

วนเกษตรจึงไม่ใช่เทคนิควิธีการ ไม่ใช่ศาสตร์อย่างเดียว แต่เป็นศิลปะแห่งการดำเนินชีวิต ไม่แปลกถ้าศาสตร์และศิลป์เช่นนี้จะชื่นชมในกรวีของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่งคิดว่าไว้ข้างต้นมะม่วงใหญ่กลางสวนว่า

"ตึกนี้เศรษฐีตื่นแล้ว

สำรวจแก้วมณีในสวรรค์

ล้วนสมบัติเงินทั้งนั้น

ชื่อแจ่มจันทร์ และดวงดาว"

และอีกบทหนึ่งว่า

"ปลูกมิ่งไม้ไว้หลายกุ่ม

สั่งฟ้าอุ้มฝนจนเต็มที

ไว้รดอุทรยานเรมปี

าให้เขียวขจีทั้งไพรวันา"

บันทึกบทเรียน ภูมิปัญญาจากหมู่บ้าน
ปราชญ์วานเกษตร

วนเกษตรเป็นศาสตร์และศิลป์ เป็นความรู้และวิธีการ แต่เหนือสิ่งอื่นใดและที่เป็น
แก่นและจุดเริ่มต้น วนเกษตรเป็นปรัชญาชีวิตแบบหนึ่ง

ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้ความหมายของวนเกษตรไว้ว่า "วน" แปลว่า ป่า "เกษตร" ใน
ความหมายทางพุทธ หมายถึง ดิน วนเกษตรหมายถึง การใช้ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็น
ป่าหรือภาษาที่เราใช้เรียกกันทางปรัชญาว่านิเวศน์ หรือการจัดระบบนิเวศน์ เกิดความสมดุล
ขึ้นในธรรมชาติ เกิดการเกษตรแบบสมดุล คือ มีสภาพคล้ายกับป่าธรรมชาติที่เกิดขึ้นตาม
ธรรมชาติ เพราะธรรมชาติได้สร้างทุกอย่างขึ้นมาเพื่อให้เกิดความสมดุล ชีวิตที่เข้าไปอยู่ใน
สิ่งที่สมดุลก็พลอยมีความสมดุลไปด้วย

นี่คือ กระบวนทัศน์ที่ว่าด้วยวิถีคิด วิถีปฏิบัติ วิถีให้คุณค่า โดยตั้งอยู่บนฐานการมอง
โลกและความเป็นจริงแบบหนึ่ง

ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงชีวิตของตนเองตั้งแต่ปี 2524 คือ การขาย
และดินเพื่อใช้หนี้ แต่ลงมือหาทางเลือกใหม่จริง ๆ เมื่อปี 2526 ขณะนั้นเขายังไม่ได้ใช้
คำว่า วนเกษตร ส่วนใหญ่จะใช้คำว่า เกษตรยังชีพหรือเกษตรพื้นฐาน มาใช้คำว่าวนเกษตร
เอาเมื่อประมาณปี 2530-2531 นี้เอง

เราเริ่มต้นทางเลือกใหม่ด้วยการปลูกผักนึ่ง วันนี้อย่างน้อยก็ขอบคุณผักนึ่งที่เป็นครูคน
แรก ทำให้คิดได้หลายอย่าง เขาบอกว่า ปลูกผักนึ่งได้กำไร ที่ยืนยันว่าได้กำไรจริงเพราะ
กินกันจนพอแล้วจึงเอาไปขาย แล้วเอาเงินมาซื้ออย่างอื่นด้วย ไม่เช่นนั้นเอาผักนึ่งไปขายแล้วมา
ซื้อกิน ตรงนั้นมันกินทุน ไม่ได้กินกำไร การปลูกผักนึ่งเป็นจุดหักเหสำคัญก่อนที่จะพัฒนามาเป็น
วนเกษตร เพราะหลังจากนั้นก็เริ่มปลูกอะไรต่อมิอะไรอีกมากมาย จากพืชที่โตเร็วกินได้
ขายได้ ไปสู่พืชยืนต้นมากมายหลายชนิด ซึ่งให้ผลได้กินได้ขายในปีต่อ ๆ มา

เขาทำไปคิดไป วิเคราะห์ไป สังเคราะห์ไป เรียนรู้ตลอดเวลา ได้เริ่มพบปะกับผู้คนทั้งในประเทศและต่างประเทศ การยอมรับในความเป็นนักคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ครั้งแรก คือ การแสดงปาฐกถาภิเษก คิมทอง ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2529 ชื่อเรื่อง ซึ่งเขาตั้งเอา คือ "สายพานชีวิต"

ผู้ใหญ่วิบูลย์จำได้ดี เมื่ออาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ถามว่า ทำไมตั้งชื่อเรื่องเหมือนนิยาย เขาก็ไม่มีคำตอบเหมือนกัน แต่ชื่อนี้มีที่มา เมื่อวันหนึ่งเขานั่งรถเมล์ลงมาจากสะพานชิงอี รถติดยาวเหยียด ใดครคนหนึ่งบนรถเมล์บอกว่า ยังกะอยู่บนสายพาน เมื่อผู้ใหญ่ไปดูงานที่ฝรั่งเศส ในปี 2528 ไปเยี่ยมโรงงานอุตสาหกรรม เห็นสายพานโรงงาน และผลิตภัณฑ์ที่อยู่บนสายพานนั้นก็เกิดความคิดว่า เมื่อกลับไปแสดงปาฐกถาจะต้องตั้งชื่อเรื่องว่า สายพานชีวิต ซึ่งทางมูลนิธิภิเษก คิมทอง ได้พิมพ์ปาฐกถานั้นเผยแพร่ในเวลาต่อมา เป็นเรื่องแปลกาหม่ สำหรับสังคมไทยที่ชาวไร่ชาวนาผู้หนึ่ง ได้ขึ้นใบแสดงปาฐกถาท่ามกลางนักวิชาการ ช่างราชการ และผู้มีระดับทั้งหลายทางสังคม

สายพานชีวิตเป็นการจัดระบบแนวคิดจากที่ค่อย ๆ ตกผลึก นำเสนอต่อสาธารณชนของบุคคลผู้ซึ่งผ่านการเรียนรู้มาในระดับที่พอเพียงที่จะบอกว่า ทางเดินสายพานนั้นนำเขาไปสู่ทางตัน เขาถูกบังคับให้เลือกเส้นทางสายใหม่ เขาพบทางชีวิตที่มีความหมายมากกว่ามีความพอใจและสบายใจมากกว่า เพราะนี่เขาเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง

หากจะยึดเยียดลัทธิทางปรัชญาให้เขา แอกซิสเท็นเซียลิสต์นั้นใกล้เคียง ข้อแตกต่างอยู่ที่ว่า ขณะที่นักคิดอย่างคามูสหรือซาร์ตร์สะท้อนทางตันและความบัดซบของชีวิต โหยหาเสรีภาพและการเป็นตัวของตัวเอง ผู้ใหญ่วิบูลย์ผ่านทางตันและผ่านความบัดซบ โอบนอบอยู่บนฟ้าใหม่แห่งอิสระภาพ เขาพูดออกมาจากข้างใน ไม่ได้มองจากภายนอกเหมือนคนนั่งดูละครโรงใหญ่ ใดครตรวจพบแก้วอันวมแห่งความคิดคำนึง

ขณะที่ซาร์ตร์วิพากษ์มาร์กซิสม์แต่ก็เห็นด้วยในหลักการ ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่าไม่เห็นด้วยกับสังคมนิยมที่จำกัดเสรีภาพ ไม่เห็นด้วยกับเสรีนิยมที่เอื้ออำนาจให้กับคนที่มีอำนาจ แต่เห็นด้วยกับพุทธนิยาม ที่ให้ความสำคัญเรื่องบุญนิยม และคุณธรรม อยากเห็นการเมืองที่มีคุณธรรมที่เป็นพุทธนิยาม มากกว่าจะต้องถูกบังคับให้เลือกระหว่างเสรีนิยมและสังคมนิยม

การวิพากษ์ของผู้ใหญ่บูลย์ในช่วงหลังจากสายพานชีวิตนั้น เริ่มมุ่งไปที่ทั้งระบบ โครงสร้าง และตัวมนุษย์เอง เขาไม่คิดว่า ปัญหาอยู่ที่โครงสร้างหรืออยู่ที่ตัวบุคคลแต่เพียง อย่างเดียว ไม่ใช่ไวก่อนไซหรือไซก่อนไวก่อน เป็นปัญหาที่ทั้งไวก่อนและไซมีความสัมพันธ์และรับผิดชอบ ร่วมกัน เขาวิเคราะห์ไว้ว่า

การพัฒนาที่เหมือนเราต้องการไปสู่ความสมบูรณ์ เข้าใจว่าจะต้องมีความสมบูรณ์ อยู่ที่ไหนสักแห่ง พอเราเริ่มพัฒนา ก็ไม่สามารถสร้างความสมบูรณ์ให้กับชีวิตได้จริง ๆ การ พัฒนาบรรลุผลยาก เพราะเราพัฒนาตามกิเลส ถ้ากิเลสมากก็วิ่งตามมันมาก

การพัฒนาในปัจจุบันเน้นที่เศรษฐกิจเป็นหลัก โดยมองว่า ปัญหาสำคัญอยู่ที่ชาวบ้าน ไม่มีจะกิน กิจกรรมการแก้ปัญหของรัฐ คือ เข้าไปเสริมรายได้ให้พอกิน แต่ความเป็นจริง ถ้าเราลองพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่า ปัญหาของชาวบ้านมีไม่พอกิน เพียงแต่ชาวบ้านเขาไม่ได้ทำการเกษตรเพื่อให้มีกิน หากเขาทำเพื่อตอบสนองกิเลส

คนเรามีความต้องการอย่างไม่มีจำกัด แต่ถ้าตัวเราจะทำเพียงไม่กี่อย่างก็ไม่ใช่ เพราะความสามารถไม่มี ทว่ายังไม่พร้อมที่จะทำทุกอย่างได้ เลยคิดว่าควรทำเพียงแต่น้อย ตามกำลังเราก่อน ไม่จำเป็นต้องทำมากเพื่อขายให้ได้เงินมา แล้วเอาไปซื้อสิ่งที่กิเลสต้องการ ถ้าทำอย่างนั้นไม่มีทางพอกิน เพราะในระบบการขายย่อมต้องการกำไร ยิ่งคนต้องการ กำไรมีมากคน การจัดระบบเพื่อให้เกิดการกระจายกำไรอย่างสมดุลจะเป็นไปได้อย่างไร ไม่ต้องถามถึงเศษส่วนที่จะเหลือมาถึงเรา

เรากลัวพอที่จะหยุดวิ่งตามกิเลสไหม ถ้าคิดว่ากลัวหยุด และได้ทำในสิ่งที่เราคิดว่า เราอยู่ได้ ชีวิตว่าจะแน่นอนกว่า

เขาเรียกร้องให้ชาวบ้านทบทวนว่า ชีวิตที่ผ่านมา เขาสู้กับอะไรบ้าง ไม่ว่าจะเป็น เรียกร้องราคาผลผลิต หรืออื่น ๆ ทุกรูปแบบ ก็เพียงเพื่อให้ตัวเองมีรายได้สูงขึ้น ำที่มีชีวิต ความเป็นอยู่ดีขึ้น ซึ่งหมายถึงบ้านสวย ๆ มีเงินใช้ แต่ในขณะที่เดียวกันงานที่ทำอยู่ไม่สามารถ สร้างสิ่งหวังได้ เขาต้องดิ้นรนขยายพื้นที่ทำกินให้กว้างออกไป ลงทุนสูงขึ้นเอาเทคโนโลยี ใหม่ ๆ มาใช้มากขึ้น เจตนาเพื่อให้มีรายได้นำไปนมิตสิ่งที่จำเป็นต้องการ แต่แล้วในที่สุดการ ลงทุนมากมายเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้เขามีเงินมากขึ้น ถึงจะมีมากก็ไม่ใช่ของเขา

ถ้าเรามีคุณธรรม ชีวิตน่าจะดีกว่านี้ ได้รับการยอมรับมากกว่า เพราะเป็นการทำ
ไม่เข้าเดินตามค่านิยม ถ้าเขาคิดได้อย่างนี้ เขาจะไม่วิ่งไล่ตามกิเลส

ที่ผู้ใหญ่ออกมาทั้งหมด เป็นเพราะไม่อยากจะหวังกับสังคมในระบบที่เป็นอยู่
เพราะเกิดอะไรขึ้นมาในชีวิตของผู้คน ไม่มีใครรับผิดชอบ ไม่ว่าจะป็นรัฐหรือใครก็ตามเขา
บอกว่า ชาวบ้านต้องรับผิดชอบตัวเอง หาทางแก้ปัญหาและจัดการเรื่องนี้ให้กับตัวเองและ
เสนอว่า แนวทางเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพน่าจะตอบคำถามมาให้ผู้คนได้ และเป็นชีวิตที่ดี
กว่าแบบเก่าด้วย หากสมาชิกในชุมชนหนึ่ง ๆ ส่วนแต่เลือกแนวทางดังกล่าว ชุมชนโดยรวมก็
จะผาสุก เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมดีขึ้น สมาชิกไม่ต้องอยู่อย่างคนนอกอยากจนต้องไปเบียด
เบียนคนอื่น เมื่อชีวิตส่วนตัวและชุมชนต่างก็ดำเนินไปด้วยดีเช่นนี้แล้ว เชื่อว่าคนย่อมมอง
เห็นและทำตาม นั่นคือเกษตรกรรมยังชีพ

เมื่อเริ่มพูดถึงงานเกษตรอย่างเป็นระบบ ผู้ใหญ่วิบูลย์สรุปว่า การทำวนเกษตร
หมายถึง การปลูกพืชที่เมื่อมันเติบโตแล้วพืชจะอยู่อย่างผสมผสาน มีสิ่งที่สามารถตอบสนองให้
กับการดำรงชีวิตของคน เช่น มีปัจจัยสี่พื้นฐาน มีอาหารที่ได้จากพืชที่ได้จากสัตว์ ทั้งที่ปลูกไว้
ทั้งที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากที่ปลูกไว้ กลายเป็นผลผลิตของธรรมชาติเช่น เห็ด มียารักษาโรค
ที่เกิดจากพืชหลายชนิด เช่น ทองพันชั่ง เสดลหังพอน ฟ้าหลายใจร ได้พืชที่เป็นไม้ ผลที่
เป็นอาหารด้วย เป็นยาด้วย อย่างไม้กระพ้อ้น ไม้มะม่วง ไม้ยาง นอกจากนั้นเมื่อโตขึ้นก็
เป็นไม้ซุงแปรรเป็นไม้กระดานได้ใช้ก่อสร้าง เป็นที่อยู่อาศัย

การปลูกพืชรวมกันหลาย ๆ ชนิดแบบป่า ทำให้เกิดความสมดุลในธรรมชาติ ผู้ใหญ่
อธิบายระบบธรรมชาติเพื่อโยงไปสู่ชีวิตมนุษย์ว่า พืชที่โตไม่เท่ากันจะมีระบบรากไม่เหมือนกัน
บางชนิดรากหยั่งลึกลงไปดิน ย่อมลงไปดูดซับเอาน้ำซึ่งมีสิ่ง เจริญหรือธาตุอาหารที่ไม่
เหมือนกัน ถ้าพูดทางวิชาการสมัยใหม่จะประกอบด้วยธาตุสารอาหารประมาณ 16 ชนิด
ธาตุสารอาหารเหล่านี้จะอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล พืชจะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่เป็นโรคต่าง
จากระบบเกษตรสมัยใหม่ ซึ่งมีโรคมีแมลง แสดงให้เห็นการขาดความสมดุล

ผู้ใหญ่อธิบายอีกยี่สิบเรื่องระบบพืชที่พึ่งพาอาศัยกัน คำอธิบายนั้นเป็นวิชาการ
เกษตรสมัยใหม่ ที่ว่าด้วยแร่ธาตุและการเจริญเติบโตของพืช เขาไม่ได้จากรายอย่างเดียว

หากแต่ได้จากการสังเกต "เราเห็นตรงนี้เพราะเรามีเวลาว่างมากขึ้น ไม่ได้ใช้เวลาทั้งหมดไปกับธุรกิจ หรือชีวิตที่ต้องตื่นไปเต็มกำลังและแต่ละวัน ๆ ทำให้เราได้นั่งคิดและทบทวนถึงสิ่งที่เราได้พบเห็นเป็นธรรมชาติมากขึ้น"

การทำวนเกษตรสำหรับผู้ใหญ่ คือ ความพยายามที่จะเข้าใจธรรมชาติ หรือสิ่งที่ธรรมชาติสร้างมาให้มากที่สุด สร้างความสมดุลให้มากที่สุด เขาพบว่า เมื่อพืชที่ปลูกมีลูก มีแมลงบางชนิดมาอาศัย มีสัตว์มีปีกมากินลูกไม้ มากินแมลงที่เกิดตามธรรมชาติ

ชีวิตของคนที่ทำวนเกษตรเข้าไปเกี่ยวข้องกับพืชและสัตว์ เขาอธิบายว่า ความสมดุลทางอารมณ์จะเกิดขึ้น ถ้าเราไม่คิดเบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น ความอ่อนของจิตใจ ความเมตตา ความเห็นใจ ความไม่แข็งกร้าวก็จะเกิด เริ่มมองเห็นว่ามนุษย์น่าจะมีความเห็นใจซึ่งกันและกัน ลดความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน การคิดช่วยเหลือเกื้อกูลกันก็จะเกิดขึ้น มิติทางสังคมของวนเกษตรก็จะเกิดขึ้น

ข้อสรุปอันเป็นที่สุดแห่งสาระนี้ คือ การทำเกษตรก็เหมือนกับการปฏิบัติธรรมเมื่อเราเข้าไปถึงระดับหนึ่งของการทำวนเกษตร มันก็เหมือนกับเราได้ปฏิบัติธรรมในระดับหนึ่ง เราเห็นผลของการปฏิบัตินั้น

วนเกษตรเป็นเรื่องง่าย ผู้ใหญ่ยืนยันว่า แทบจะไม่ต้องใช้ความรู้อะไรเลย เป็นเกษตรที่ทำเล่น ๆ ได้ แต่เอาจริง ๆ คือ ได้ผล อาจจะลำบากในปีแรก ๆ เพราะต้องลงแรงและดูแลเอาใจใส่ แต่ยิ่งนานเข้าเท่าใด ก็ยิ่งจะสบายขึ้นเท่านั้น จนอยากจะเรียกว่า เป็นเกษตรแบบนั่งกินนอนกินได้ ขณะที่เกษตรสมัยใหม่ยิ่งทำยิ่งจน ยิ่งต้องลงทุนสูง ยิ่งต้องออกแรงมากขึ้น วนเกษตรตรงกันข้าม ยิ่งทำบนดินและสวนป่าก็ยิ่งจะอุดมสมบูรณ์

วนเกษตรเป็นเรื่องยาก เพราะเป็นวิธีคิดใหม่ เป็นวิถีชีวิตใหม่ที่คาดคิดไม่ถึง เลือกทางใหม่อย่างจริงจัง เพราะคนเราถูกกระตุ้นถูกสั่งสอนจากสังคมมาให้อยากรวย อยากร่ำ อยากร่ำรวย อยากร่ำรวยให้คนยอมรับ การตัดสินใจทำวนเกษตรจึงเหมือนกับกำลังสูญเสียคิดไม่ตก

ผู้ผ่านจุดนี้มาอย่างผู้ใหญ่บอกลบใจว่า เป็นเรื่องธรรมดาที่ต้องเป็นเช่นนั้น สิ่งที่คุณมักจะคิด คือ การคิดถึงระบบตลาด คิดเรื่องรายได้ที่พอเพียง ก็คงต้องทำใจเพราะวน

ระยะแรก ๆ นั้นบางอย่างให้ผลช้า บางอย่างให้ผลไม่สม่ำเสมอ บางอย่างให้ผลไม่แน่นอน
วนเกษตรจึงต้องเริ่มที่การปรับวิธีคิด คิดจะทำเพื่อให้ครอบครัวมีกินก่อน ที่เหลือ
ค่อยเอาไปขาย สบาย ๆ วิธีคิดของวนเกษตรคือ ไม่ทำอะไรทุกอย่างเข้าสู่ระบบตลาด แต่
ทำเพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตมากกว่า

สิ่งที่วนเกษตรทำให้กับคน คือ ให้ความรู้ ให้อุทยานความไม่ประมาท ไม่ให้โลก สร้าง
ความมั่นคงในชีวิตทั้งระยะสั้นและระยะยาว สร้างสวัสดิการในยามแก่ชรา

ที่สำคัญ วนเกษตรสร้างสังคมมาได้ คนจะมีเมตตาต่อกันมากยิ่งขึ้น มีเวลาไปมา
หาสู่ และสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามต่าง ๆ ทั้งศิลปวัฒนธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกัน เมื่อมีความพอ
เพียงก็ย่อมไม่แย่งกันใช้ธรรมชาติซึ่งมีอยู่จำกัด ไม่สร้างศัตรู ความขัดแย้ง และความรุนแรง
ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีเมตตาต่อกันก็มากขึ้น ผู้คนก็จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมากยิ่งขึ้น

หรือว่าปรัชญาวนเกษตรเป็นความเพ้อฝัน ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่าอุดมคติไม่ใช่เรื่อง
เพ้อฝัน อุดมคติเป็นเรื่องของความคิดรวบยอด เป็นเป้าหมาย เป็นทิศทาง เป็นตัวกำกับเรา
อาจจะทำให้อุดมคติเป็นจริงได้ถ้าหากสามารถกำกับดูแล ควบคุมสติให้อยู่กับร่องกับรอยตลอด
ตามแนวนั้น

ความคิดแนวนี้น่าจะได้ต่างไปจากที่ปาสกาล นักปรัชญาฝรั่งเศส เมื่อสองร้อยปีก่อน
ที่กล่าวมาแล้ว ขอบฟ้านี้ไม่ได้อยู่ไกลสุด เอื้อมหากแต่อยู่ที่ทุกอย่างก้าวที่เราเดินไปตามที่จะไป
สูงสุดขอบฟ้า

เมื่อประมาณปี 2531 ผู้ใหญ่วิบูลย์ ให้สัมภาษณ์แบบประเมินตัวเองว่า ระยะสามสี่
ปีที่ได้เริ่มทำวนเกษตรก็เหมือนกับการค้นหาคำตอบ เราเริ่มมีคำตอบ และเริ่มพยายามยืนยัน
คำตอบของเราอย่างหนักแน่น เราเห็นว่าเป็นจริงได้ และชี้ให้เห็นหลายอย่างที่เขาคาด
เช่น สุข ความสงบที่มันเกิดขึ้นจริงในชีวิตครอบครัว เรื่องอาหารก็ไม่ขาดเหมือนเมื่อ
ก่อน หนี้สินในระบบวนเกษตรก็ไม่มีเหมือนที่เคยมี เมื่อเข้าไปเกี่ยวกับระบบธุรกิจเกษตรที่
เคยทำเมื่อก่อนคนมีอยู่มีกิน ไม่มีหนี้ ความเป็นอยู่ในครอบครัวสงบ ก็น่าจะเป็นชีวิตที่เพียงพอ

หรือว่าผู้ใหญ่วิบูลย์ย้อนยุคย้อนสมัย คิดถึงวันวานยังหวานอยู่ ไม่ยอมสู้กับสังคมที่ทำ
หายและความเสี่ยงสูงยิ่งปัจจุบัน และเป็นไปได้หรือที่ใคร ๆ เขาจะทำอย่างนี้ได้ ผู้ใหญ่

ตอบคำถามนี้อย่างคุ้นเคยว่า เชื่อว่า สถานการณ์ของชาวไร่ชาวนาจะแย่ลงไปเรื่อย ๆ เมื่อถึงทางตันไม่มีทางออก ผู้คนน่าจะต้องหาทางเลือกใหม่มากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะทางเลือกนอกจากการเกษตรเท่าที่มีอยู่ไม่สามารถให้คำตอบและแก้ปัญหาชีวิตคนได้ วนเกษตรไม่ใช่เกษตรแผนโบราณ หรือเกษตรถอยหลังเข้าคลอง เป็นการทบทวนสิ่งที่เคยทำมาแล้ว ดูว่ามันมีคุณค่าอะไรอยู่

พูดอีกนัยหนึ่ง ไม้ฉากการกลับไปหาอดีต แต่เป็นการกลับคืนสู่รากเหง้า สืบสาวเพื่อจะได้สืบทอดคุณค่าดั้งเดิมของการพึ่งตนเอง ปรับตัวให้เข้ากับภาวะการณีกึ่งแบบหนึ่งที่บรรพบุรุษเองก็ไม่เคยพบเห็นมาก่อน

นอกนั้นสถานการณ์ทั่วไปมาถึงจุดที่ต้องพูดถึงวนเกษตร เพราะประเทศกำลังจะสูญเสียสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ไปหมดแล้วและการเรียกร้องให้สิ่งเหล่านี้กลับคืนมาตามวิธีการที่รัฐบาลต้องการจะให้มีมันเกิด มันเป็นไปไม่ได้ เพราะป่าที่รัฐต้องการจะปลูกจะไม่เกื้อกูลกับคนเลย เกื้อกูลให้ระบบธุรกิจหมด จะไปผลักดันโครงการปลูกป่าขนาดไหนขึ้นมาก็ล้มเหลว

ผู้ใหญ่วิบูลย์กล่าวต่อเป็นเชิงเรียกร้องว่า "ผมจึงคิดว่ามีความจำเป็นที่รัฐบาลต้องกลับมาพูดถึงวนเกษตร เพื่อเรียกร้องให้เกิดระบบนิเวศน์นี้ อันจะช่วยทำให้เกิดสังคมวนเกษตรได้อย่างที่คิดฝันหรือไม่ทราบ" เขาบอกว่า จะให้เกิดวนเกษตรก็ต้องสร้างสำนึกวนเกษตรให้เกิด ยังคาดหวังด้วยว่า พระสงฆ์จะสามารถมีส่วนอย่างสำคัญในกระบวนการนี้

นี่เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์ได้เริ่มงานเกี่ยวกับพระสงฆ์มาตั้งแต่ปีที่แล้ว โดยทำโครงการพระจุดดิ่ง เพื่อเป็นการถวายเป็นความรู้แก่พระสงฆ์ และให้การศึกษากับคนที่อยู่รอบ ๆ ป่ารอยต่อห้าจังหวัด (แบดริ้ว ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ปราจีนบุรีหรือส่วนของสระแก้วในปัจจุบัน) โดยให้พระเป็นผู้พูดคุยกับชาวบ้านปีที่แล้วมีพระสงฆ์เข้าร่วม 30 รูป ใช้เวลาเดินทางหนึ่งอาทิตย์ ปีนี้มีพระเข้าร่วม 20 รูป ใช้เวลาเดินทางหนึ่งเดือน คิดเป็นระยะทางรอบป่าประมาณ 200 ก.ม. ส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์

นี่เป็นส่วนหนึ่งของความตั้งใจอยากจะออกไปช่วยเหลือพี่น้องเกษตรกร ที่อาศัยอยู่บริเวณรอยต่อห้าจังหวัด ป่าแห่งนี้เคยยิ่งใหญ่และมีอาณาบริเวณถึงหกล้านไร่ วันนี้เหลืออยู่ไม่

ถึงเจ็ดแสนไร่เท่านั้นและน่าจะกลัวว่าจะลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ อาจจะหายไปจากแผนที่ประเทศไทย เพราะตราใบที่ชาวไร่ชาวนายังไม่พบทางออก การเคลื่อนย้ายเพื่อหาที่ทำกินใหม่ก็ไม่น่าจะลดน้อยลง มีอะไรที่จะสร้างความมั่นใจให้พวกเขาที่มีกินตลอดชีวิตได้

เหล่านี้ล้วนเป็นความพยายามที่จะรุกมากกว่าตั้งรับ รอผู้คนไปหาที่บ้านห้วยหิน แม้ว่าเพียงแค่รับแขกที่ไปเยือนอย่างเดียวผู้ใหญ่วิบูลย์ก็แทบจะไม่มีเวลาว่างอีกแล้ว เขาคิดว่าผู้คนที่ไปหาเหล่านี้มีจำนวนไม่น้อยที่ได้นำแนวคิดนี้ไปใช้ในรูปแบบต่าง ๆ และยังไปมาหาสู่กันอยู่ ส่วนหนึ่งเป็นข้าราชการที่ไม่เกี่ยวกับการส่งเสริม กลุ่มแพทย์ และกลุ่มธุรกิจ

อาจจะดูเหมือนว่า กลุ่มเหล่านี้มีเวลาว่าง สดางค์เหลืออาชี เลຍຍอยากทำอะไรเพื่อความสบายใจของตัวเองก็คงไม่ผิด แต่ไม่น่าจะผิดที่คนในแวดวงต่าง ๆ เริ่มให้ความสนใจและเริ่มแสวงหาทางออกสำหรับชีวิตของตนเองอย่างจริงจัง หาซื้อที่ดินเพื่อปลูกไม้ไผ่เป็นที่หาความสงบส่วนตัวและของเพื่อนฝูง บางกรณีนำไปประยุกต์กับการขายแปลงเกษตรก็เป็นเสรีภาพของเขาที่จะเสนอทางเลือกให้กับประชาชน

สำหรับกลุ่มชาวไร่ชาวนานั้น ถ้ากลุ่มใดมีฐานความคิดอยู่ข้างแล้ว มีการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนอย่างต่อเนื่อง การไปพูดคุยกันที่ห้วยหิน ซึ่งมักจะมีการค้างคืนก็เป็นประโยชน์ สร้างความมั่นใจให้กับพวกเขาเป็นอย่างมาก แต่กลุ่มไหนไปพร้อมกับคาดหวังว่าจะให้ผู้ใหญ่วิบูลย์เปลี่ยนความคิดให้เพียงแต่คุยกันสองชั่วโมงหรืออยู่เพียงข้ามคืน ก็คงคิดผิด เพราะอันเมื่อวนเกษตรมาแล้วแค่ เรื่องเทคนิควิธีการ แต่เป็นวิถีชีวิตที่ต้องการจัดเปลี่ยน ต้องการการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง วนเกษตรเริ่มที่จาง ถ้าสู้ ก็จะได้รัฐสแห่งเสรี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วนเกษตรกับสมุนไพร

ผู้คนที่เบาหาผู้ใหญ่วัย ๖๐-๗๐ ปี เชื้อ เชื้อ เชื้อ ที่บ้านห้วยหิน สนามชัยเขตมักจะมียาสมุนไพร ติดไม้ติดมือกลับมา ก็มีอยู่ไม่กี่ชนิดหลัก ๆ คือ ฟ้าทลายโจร ขมิ้นชัน และน้ำมันพุดธมนต์ ฟ้าทลายโจรกับขมิ้นชันนั้นทำเป็นลูกกลอนผสมน้ำผึ้ง เพื่อรับประทานง่ายเพราะฟ้าทลายโจร นั้นถ้าเคี้ยวบด ๆ จากต้น จะชมพูสามวัน หัววันไม่หาย แต่สรรพคุณนั้นเป็นที่รู้จักดีว่ายอด เยี่ยมขนาดชาแผนปัจจุบันหลายขนานยังรู้ไม่ได้ โดยเฉพาะอาการเจ็บคอไม่ต้องไปซื้อยาอด ยาฆ่าเชื้อให้สิ้นเปลือง กินฟ้าทลายโจรไม่กี่ครั้งก็หาย นอกนั้นยังเป็นยาแก้ปวดหัว ตัวร้อนแก้ หัวดี มีอาการครั่นเนื้อครั่นตัวเมื่อใด กินเข้าไปสักเจ็ดแปดเม็ด อาการที่ว่าหายไ้แล้ว ยังช่วยอาการท้องเสียได้อีกต่างหาก

สำหรับขมิ้นชันนั้นเป็นที่รู้จักดีว่าเป็นยาช่วยแก้ท้องอืด จุกเสียด และโรคกระเพาะ ไปได้ดี ส่วนน้ำมันพุดธมนต์นั้นเป็นสำหรับยาที่ผู้ใหญ่นักว่าได้จากทางภาคอีสาน มียาหลาย ตัวผสมกันเดียวกันห้าห้าจนได้ที่ เป็นยาทาแผลได้ผลไม่แพ้ยาที่มีโบของจีนเลยที่เดียว ถ้าโดน ไฟไหม้หรือน้ำร้อนลวก แผลที่เกิดจากอะไรก็ทำได้ แล้วไม่ทิ้งร่องรอยแผลเป็นให้เห็นอีก

ที่ขึ้นชื่ออีกตัวหนึ่งคือ สมุนไพรแห้งที่ต้องนำไปต้มกินเอง ประกอบด้วยโคคลานและ อีกสองสามตัว ที่รู้แน่ ๆ คือ โด่ไม่รู้ล้ม เป็นยาบำรุงกำลังรักษาแก้ปวดเมื่อยหลังขับปัสสาวะ ได้ดีนอกจากนี้ล่าสุดเห็นเป็นผง ๆ ใสขวดไว้ ภรรยาผู้ใหญ่นักว่าเป็นยาสีฟัน

ยาทั้งหมดนี้ผู้ใหญ่นักหวงตาราหรือวิชา ตรงกันข้ามมักบอกสอนให้ไปปลูกกินเอง ทำเอง ที่บ้านถ้ามีที่พอจะปลูก โดยเฉพาะฟ้าทลายโจรนั้นปลูกง่าย ขยายเร็ว ต้นสูงขนาด โหระพา นอกจากให้คนกินแล้ว ยังสามารถเช่นน้ำให้ไก่กินแก้โรค ใกล้เคียงชนิดได้อีกด้วย

ใคร ๆ ก็คิดว่า ผู้ใหญ่วัย ๖๐-๗๐ เป็นหมอยามาแต่ไหนแต่ไร เพราะเห็นชวดยาใน โรงยาสมุนไพรอยู่มากมาย และมีชื่อเสียงด้านนี้มานาน จนมีคนเอายาอะไรไม่รู้ไปหลอกขาย ในตลาดแถวสนามชัยเขต และตามหมู่บ้าน อ้างว่าเป็นยาผู้ใหญ่วัย ๖๐-๗๐ ทั้ง ๆ ที่ เจ้าตัวไม่รู้เรื่องอะไรเลย

จริง ๆ แล้ว พ่อของผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นหมอยา เป็นลูกครึ่งจีนปนลาว พ่อเป็นจีน แม่เป็นลาว เวียงจันทน์ พ่อเรียนเรื่องการรักษาพื้นบ้านและยาสมุนไพรจากหลวงปู่ ซึ่งเป็นน้ำของพ่อ ตอนยังเด็กพ่อของผู้ใหญ่บังคับพาไปเก็บใบไม้ ไม้ให้เดินตามหลังเก็บนั่นเก็บนี้ เพื่อเอามาทำยา ผู้ใหญ่เล่าว่า ก็ได้เรียนรู้อะไรบ้างแต่น้อยมาก เพราะไม่ชอบใจที่ถูกบังคับและก็ไม่อยากได้สนใจเรื่องสมุนไพรอีกเลย มาเริ่มสนใจอีกครั้งตอนช่วงวิกฤตชีวิต

ช่วง ปี 2522-2523 นั้นกำลังมีหนี้สินมาก ผู้ใหญ่พูดคุยกับคนรู้จักบางคน เรื่องการทำสมุนไพรขาย วิเคราะห์กันว่าน่าจะดีกว่าอย่างอื่น ดู ๆ แล้วตลาดก็ยังเปิดกว้างอยู่ ความคิดตอนนั้นยังเป็นทุนนิยมอยู่เต็มตัว ต้องการหาทางแก้ไขปัญหานี้สิน้อย่างเดียว

จากนั้นมีคนไปเล่าให้สุพจน์ซึ่งทำงานอยู่มูลนิธิโกมล คีมทอง เกี่ยวกับผู้ใหญ่วิบูลย์ สุพจน์เรียนจบเภสัชมา มีความรู้เรื่องสมุนไพร เคยไปช่วยงานพระอาจารย์บัญญัติ ที่วัดป่าธรรมดาที่เมืองพล ขอนแก่น สุพจน์ไปหาผู้ใหญ่วิบูลย์ที่ห้วยหิน ผู้ใหญ่เล่าว่า ตอนนั้นดีใจอยากให้เรามาลงทุน แต่เขาต้องการความรู้ ไม่นานเขาก็กลับมาอีกพา สรรพสิทธิ์ไปด้วย ผู้ใหญ่ยังไม่เลิกคิดที่จะลงทุนเรื่องยาสมุนไพร เพราะช่วงนั้นที่ดินถูกมาก แต่ก็ไม่สำเร็จ

ความสัมพันธ์กับกลุ่มสมุนไพร เริ่มขยายกว้างออกไปเมื่อเกิดโครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง แยกเป็นโครงการอิสระจากมูลนิธิโกมล คีมทอง ผู้ใหญ่เริ่มรู้จักกับผู้คนภายนอกมากขึ้นตอนนั้นพอดี เป็นระยะเริ่มต้นของสารสุขมูลฐาน มีการตั้งกองทุนยาขึ้นที่ห้วยหิน มีคนไปมาหาสู่มากขึ้น ได้เรียนรู้เรื่องสมุนไพรมากขึ้นเรื่อย ๆ ออกไปหมู่บ้านทางภาคอีสานกับเจ้าหน้าที่โครงการสมุนไพร

ผู้ใหญ่เล่าว่า เวลาไปพูดคุยกับชาวบ้านหมู่บ้านต่าง ๆ เรื่องสมุนไพรชาวบ้านเขาดีใจที่มีคนมาแลกเปลี่ยนความรู้กัน และเขาหวังจะได้ความรู้ใหม่ ๆ แต่ปรากฏว่าผู้ใหญ่วิบูลย์มีให้เขาหนึ่ง เขากลับมาให้ห้าห้า นับเป็นการส่งสมความรู้พื้นบ้านที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาสมุนไพรของผู้ใหญ่ในเวลาต่อมา

การทำสมุนไพร เริ่มต้นจากฟ้าทลายโจร ช่วงนั้นยังเป็นของใหม่อยู่ เมื่อต้มเอาใบแจกาให้ชาวบ้าน เขาไม่ชอบเพราะขมจัด ได้อุบกรณบทยาจากสุพจน์ ลองเอามาบดแล้วใส่ผ้าฝ้าย บั่นออกมาเป็นเม็ดพอแก่ชด จากนั้นไปรู้จักกับอาจารย์ไชโย อาจารย์เกสัช จุฬาฯ

เขาแนะวิธีการทำลูกกลอน จึงได้พัฒนารูปแบบที่น่ากินน่าช้มมากขึ้น แต่ก็เชื่อว่าขายได้ เพราะผู้คนไม่ค่อยคุ้นกับยาตัวใหม่นี้

ต่อมาได้รู้จักกับกลุ่มแพทย์กระทรวงสาธารณสุข โดยเฉพาะที่อยู่ตามโรงพยาบาล ประจำอำเภอต่าง ๆ เริ่มส่งฟ้าทลายโจรและขมิ้นชันไปให้ ตอนหลังมาพวกเขาผลิตเอง ความสัมพันธ์เลยห่าง ๆ ไป

เมื่อวันเกษตรเกิดเต็มตัว ความรู้เรื่องสมุนไพรก็พัฒนาควบคู่ไปด้วย แต่เกิดมีติวเข้มมาแทนที่ ไม่ใช่เรื่องการลงทุนเพื่อธุรกิจอีกต่อไปยิ่งกว่านั้น สมุนไพรหาซื้อเรื่องยาแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไปไม่ สมุนไพรถูกมองด้วยสายตาแห่งองค์รวม ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า "ผมมองว่า สมุนไพรนั้นเป็นทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิตเรา คือ อย่างน้อยที่สุด สมุนไพรคือปัจจัยสี่พื้นฐานของการดำรงชีวิต เพราะสมุนไพรที่สำคัญที่สุดคืออาหาร"

คาถอธิบายของผู้ใหญ่ยังไหลลื่นต่อไปว่า เรารู้จักสมุนไพรเรื่องยามาตลอด โดยที่เราเรียกมันว่าสมุนไพร สมุนไพรก็คือยาเท่านั้นเอง คนที่ไปเกี่ยวข้องก็เป็นคนกลุ่มเดียว คือ คนที่ทำงานด้านสาธารณสุข

เมื่อสมุนไพรไม่ได้เป็นแค่ว่า สมุนไพรเลยกลายเป็นประเด็นวันเกษตรไปแทบจะแยกกันไม่ออก เพราะไม่มีไม้ชนิดใดที่ไม่เป็นยา ผักผลไม้เป็นทั้งอาหารและยา ไม้ใหญ่ก็เป็นที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ได้จริง ๆ แล้วแต่เดิมสมุนไพรก็ไม่ได้หมายถึงแต่ไม้คลุมดินเล็ก ๆ หากแต่รวมถึงต้นไม้ใหญ่ ซึ่งใช้ประโยชน์ได้แทบทุกส่วนของมัน

เมื่อเป็นเช่นนั้น คนที่อยากฟังเรื่องสมุนไพรจากผู้ใหญ่วิบูลย์ก็ต้องเตรียมใจว่า จะไม่พูดคุยกันเฉพาะเรื่องยาอีกต่อไป แต่คุยกันเรื่องชีวิตที่เกี่ยวกับต้นไม้อบอุ่น คุยกันเรื่องการวางแผนให้กับชีวิต ว่าควรทำกันอย่างไร เพื่อจะได้มีหลักประกันด้านปัจจัยสี่

ไม่ว่าในการสัมมนาหรือการพูดคุยกับชาวบ้านที่ไปเยี่ยม ผู้ใหญ่วิบูลย์จะเน้นเรื่องการวางแผนชีวิต เขาเสนอให้แบ่งชีวิตเป็นสองภาค ภาคแรกเป็นช่วงก่อนอายุ 60 ช่วงที่สองคือหลังจากนั้น ช่วงแรกจะเริ่มตอนอายุ 40 ก็ได้ แต่จะมีเวลาน้อยเพียง 20 ปี ถ้าเริ่มตอนอายุ 30 ก็จะมีเวลาทำงานจริงจัง 10 ปี แล้วติดตามผลเตรียมการด้วยการสะสมอีก 20 ปี พอถึงอายุ 60 ก็สามารถพักผ่อนได้ นั่นคือ ความหมายของการพึ่งตนเอง เมื่อมีแผน

คนก็มีความหวังในชีวิต มีความมั่นคงในบั้นปลาย เป็นการคิดให้กับตัวเองอย่างไม่ประมาท ไม่ต้องตื่นตระหนกกับตัวเองหรือรบกวนคนอื่น

การเตรียมการในระยะสิบปีแรก คือ การลงไม้ที่จะให้อาหารทั้งระยะสั้นและระยะยาว บล็อกหลาย ๆ ชนิดเข้าไว้ ให้อาหารกินได้ตลอดปี ไม้ผลชนิดต่าง ๆ ส่วนเป็นอาหารทั้งสั้นจะเป็นผลหลัง 5 ปีไปแล้วและจะสมบูรณ์เมื่อถึง 10 ปี ถ้ามีที่เพียงพอก็สามารถปลูกพืชที่ให้อาหารทางหัว ทางใบ ทางราก

เมื่อไปพูดกับชาวอีสาน ผู้ใหญ่จะพูดถึงพืชที่เป็นอาหารทางใบเช่น อีลือก ดอกกระเจียว ซึ่งเคยขึ้นตามป่ามากมาย ปัจจุบันนี้เริ่มหายไป การเอาพืชเหล่านี้มาปลูกจะให้อาหารต่อเนื่องตลอดปี ความจริงแล้ว พืชเหล่านี้เป็นสมุนไพร แต่เรากำลังหมายถึงงานส่วนที่เป็นอาหาร

เมื่อพูดถึงผัก คนก็คิดถึงผักที่เป็นอาหาร โดยเฉพาะที่ขายกันในตลาด ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่าว่าคนที่ไปเยี่ยมมักจะถามอยู่เนื่อง ๆ ว่า ปลูกผักกินบ้างหรือเปล่า เขาตอบว่า ปลูกไว้แยะเลย คนที่ถามก็เดินหาร่องผัก กลับมาถามว่า ปลูกผักไว้ที่ไหน ผู้ใหญ่ก็ตอบไปว่าที่เดินผ่านมาทั้งหมดเป็นผักทั้งนั้น ซึ่งมันก็เป็นผักจริง ๆ เพียงแต่เราจะใช้ผักนั้นทำอาหารอะไร

ผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบายความประหลาดใจของแขกตรงนี้ว่า "คนส่วนใหญ่ไปคุ้นเคยกับผักของฝรั่งเลยลืมผักไทยหมด ไปเจอตาสึงก็ถือว่าไม้ช่ผักเรียกว่า "ตาสึง" แต่พอไปเจอผักกาด เราเรียกว่า "ผักกาด" ความจริง ผักกาดเรานำมาจากเมืองจีน เราไปคุ้นกับผักที่ไม้ช่ของไทย ผักไทยเลยถูกเหยียบย่ำทำลายหมด"

ความจริงอาหารไทยต่าง ๆ ก็ใส่ผักไทย ๆ ที่เป็นอาหารและยาขับลม ลดกรดใบในตัว กินพริก กระเทียม พริกไทย ขมิ้น กระเพรา โหระพาและอีกสารพัดอย่างที่เรียกกันว่าเครื่องเทศ แต่มันคือยาและอาหารนั่นเอง พอไปพูดเรื่องผัก เราก็วิเคราะห์กันใหญ่ว่ามีวิตามินอะไร สารอาหารอะไรออกมาเป็นตัวเลขที่น่าตื่นเต้น โดยไม่ได้บอกด้วยว่า มีสารพิษจากยาฆ่าแมลงติดตามด้วยเท่าไร ขณะที่ผักขึ้นบ้านกลับไม่สนใจหรือดูถูก

การวางแผนสะสมปัจจัยสี่ โดยเฉพาะอาหารและยาตามแนวคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ไปพร้อมกับการสะสมต้นไม้ใหญ่ หรือที่เรียกเล่น ๆ ว่า "พ่อพร" "สมุนพร" มักจะใช้กัน

กับพืชเล็กมากกว่า ต้นไม้ใหญ่คือที่พึ่งสำหรับที่อยู่อาศัย หรือขายได้เงินก้อนเพื่อเป็นสวัสดิการ การเจ็บป่วย การเดินทางท่องเที่ยว การทำประโยชน์ให้สังคม

ความเข้าใจเรื่องสมุนไพรกับวนเกษตรเป็นเรื่องไม่ยากนัก เพียงเดินดูต้นไม้ใบหญ้าในสวนป่าของผู้ใหญ่วิบูลย์ ก็จะพบป้ายชื่อภาษาไทยอังกฤษ พร้อมกับบอกสรรพคุณของพืชหรือต้นไม้ที่นั้น (วันนี้อาจจะถูกยกออกไปแล้วก็ได้ เห็นบอกว่าต้องการให้เด็กและผู้ใหญ่เรียนรู้เอง จะใส่แต่เฉพาะหมายเลข ใครอยากรู้เป็นพืชอะไรให้ไปเปิดดูในสมุดทำเนียบพืชในสวน ซึ่งจะจัดไว้ต่างหาก นอกนั้น เพื่อให้การเรียนรู้และการแข่งเรียนรู้ชื่อพืชไม่ยุ่งยากเกินไปและสนุกมากยิ่งขึ้น)

ลองอ่านรายชื่อและสรรพคุณของสมุนไพรบางตัว ที่เห็นได้ง่าย ๆ ริมทางเดินในสวนป่าเกษตร (อ่านแล้ว ท่านรัฐมนตรี นักการเมืองตลอดจนสามัญชนคนธรรมดาอาจจะลองปลูกและนำไปใช้แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้)

7.4 จาปา *Michelia champaca*

Linn. MAGNOLIACEAE

ใช้ดอกปรุงเป็นยาบำรุงหัวใจ แก้ลม แก้อ่อนเพลีย ดอกควั่นน้ำมันหอมระเหย ทาแก้ปวดหัวอย่างแรง

9. กระดังงาไทย (ต้นนี้สูง 15 เมตร)

Cananga odorata Hook F. Th.

ANNONACEAE

ใช้ใบหรือเนื้อคั้นกินขับปัสสาวะ ดอกปรุงเป็นยาหอม

260. ถิ่นทม *Phumerea* sp.

APOCYNACEAE

ใช้แก่นปรุงเป็นยาถ่ายพิษโลหิตสตรี และกามโรค

171. พญารากดำ

Diospyros Sp. EBENACEAE

ใช้รากฝนกับเหล้าขาวทาปิดแผลที่ถูกสัตว์มีพิษกัด ผนกับน้ำกินถอนพิษต่าง ๆ

232. มังคุด

Garcinia mangosstrana Linn

GUTTIFERAE

เปลือกแห้งของลูกสุกแก่ถ่ายท้อง แก้บิด

ใช้เปลือกฝนกับน้ำปูนใสต้มแผล รักษาได้ดี

เรื่องสมุนไพรและการรักษาแผนโบราณ หรือที่ปัจจุบันเรียกกันใหม่ว่า แผนไทย นับเป็นเรื่องสำคัญที่ชี้ให้เห็นการพึ่งตนเองไม่ได้ของคนในปัจจุบัน คนทุกวันนี้เป็นอะไรนิด อะไรหน่อยก็ไปหาหมอแล้วไม่แต่เฉพาะคนในเมือง คนชนบทก็เหมือนกันทั้ง ๆ ที่สามารถปลูกสมุนไพรหน้าบ้านหลังบ้าน หรือแม้ในกระถางก็ทำได้ไม่ยาก ที่เป็นเช่นนี้เพราะระบบการรักษาที่ทำได้ไม่ยากที่เป็นเช่นนี้เพราะ ระบบการรักษาพื้นบ้านถูกทำลายลงไปด้วยการแพทย์สมัยใหม่เกือบหมด รัฐกลายเป็นเจ้าของสุขภาพของประชาชนเช่นเดียวกับทุกเรื่องไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การพัฒนา และการจัดการทรัพยากรดิน ป่า น้ำ

ชาวบ้านปัจจุบันหมดความเชื่อมั่นในตนเองลงไปมากแล้ว จึงไม่แปลกที่อะไร ๆ ก็ต้องวิ่งไปพึ่งพารัฐ หรือรอความหวังจากรัฐให้เป็นคนแก้ปัญหาให้

ผู้ใหญ่วิบูลย์มักวิเคราะห์สังคมและการพึ่งตนเองจากเรื่องสาธารณสุขอยู่บ่อย ๆ ชี้ให้เห็นว่า ในอดีตชาวมอจะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ แต่ชาวบ้านพึ่งตนเองได้มากกว่าทุกวันนี้ยังรู้จักช่วยตัวเอง รู้วิธีการดูแลการรักษาสุขภาพตามความรู้และประสบการณ์ของบรรพบุรุษ สังคมเปลี่ยนไปหลายอย่าง อาจจะไม่เหมาะกับกาลเทศะ แต่ผู้คนที่ทำทุกสิ่งทุกอย่าง หันหน้าไปพึ่งแพทย์แต่เพียงผู้เดียว

ผู้ใหญ่จาได้ดีว่า ตอนที่เริ่มทำฟ้าทลายโจรเป็นลูกกลอน ยังบอกชาวบ้านกินพร้อม กับพาราเซตามอลเลย กลัวจะไม่ได้ผลหรือกลัวคนไม่เชื่อก็ไม่รู้แต่ทำอย่างนั้นจริง ๆ ความจริงชาวบ้านยังใช้สมุนไพรและการรักษาพื้นบ้านในบางเรื่องบางกรณี โดยเฉพาะลูกเงินหรือเป็นทางเลือกสุดท้าย อย่างลุงออย พี่ชายผู้ใหญ่วิบูลย์ ซึ่งอยู่ที่ช่วยห็นด้วยเช่นกันมีชื่อเสียง ในการรักษาคนที่ถูกงูพิษกัดบ่อยครั้ง บางคนไปหาหมอที่โรงพยาบาลแล้ว ยังต้องหาลุงออย เพราะเชื่อมือลุงมากกว่า และใคร ๆ ก็ยอมรับกันถ้วนหน้าจริง ๆ ว่าได้ผล

แต่ลูงออยก็ยังกินยาธาตุดูทุกวันสามเวลาหลังอาหารเพราะท้องอืด กองขวดเบลา เป็นพยานไว้เต็มหน้าบ้าน ก่อนที่จะเชื่อน้องชายว่ากินฟ้าทลายโจรดีกว่า ลูงออยบอกว่าตอนนี้ อากาศดีขึ้นแล้ว ไม่ค่อยท้องอืดหรือปวดท้องอีก นาน ๆ จะเป็นสักที สองสามอาทิตย์ครั้ง เป็นที่ก็จะเด็ดเอาใบฟ้าทลายโจรใส่ห้าใบมาต้ม ชดน้ำด้วยเดี๋ยวก็หายแล้ว

ผู้ใหญ่วิบูลย์พยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกสมุนไพรที่เป็นยาให้มาก ก็ได้ผลระดับหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่จะไปขอจากผู้ใหญ่เสียมากกว่า และก็เชื่อว่าจะใช้กันมากนั้ก ฟ้าทลายโจรดี แค่นั้น คนยังเชื่อยาแก้ปวดมากกว่าอยู่ดี อาจจะเป็นเพราะหาง่ายกินง่ายและหายเร็วก็เป็น ได้เพราะนี่คือวัฒนธรรมและวิถีของคนสมัยใหม่

ความพยายามตอนนี้จึงมุ่งไปหาเด็ก แม้จะไม่อาจคาดหวังอะไรได้มาก อย่างน้อย ก็ทำให้เด็กได้รู้เรื่องต้นไม้มันหญ้า เรื่องสมุนไพรที่เป็นอาหารและยาได้มากขึ้น เด็ก ๆ ที่เข้ามาค่ายที่บ้าน หรือมาเที่ยวกันครู่จะมีเกมให้เล่น เช่น แข่งขันหาสมุนไพรพร้อมกับบอกชื่อสรรพคุณ บางครั้งมีการสาธิตการปรุง การแปรรูปสมุนไพร เพื่อให้สะดวกในการใช้และเก็บรักษา แต่เด็กเหล่านี้กลับบ้านจะปลูกสมุนไพร หรือมีโอกาสดำใช้หรือเบลาาก็เป็นปัญหา เพราะโรงเรียนและครอบครัวของแต่ละคนก็คงไม่ได้คิดอย่างผู้ใหญ่วิบูลย์เสมอไป

จากประสบการณ์ไม่ว่ากับผู้ใหญ่หรือเด็ก ผู้ใหญ่วิบูลย์เห็นว่า การให้การศึกษ เรื่องสมุนไพรจะมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น ถ้าหากสามารถโยงไปถึงสิ่งแวดล้อมและฟื้นฟูคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งให้เห็นว่ากระบวนการทางสังคมเดิมของเรานั้นใกล้ชิดกับธรรมชาติอย่างไรเพราะ โดยชนบทประเพณี และวิถีชีวิตแล้วคนไทยยังผูกพันกับสภาพแวดล้อมอยู่ แม้ว่าคำว่า "สิ่งแวดล้อม" จะเป็นคำแปลกฎหมายสำหรับชาวบ้าน แต่เราพูดถึงเรื่องของพวกเขาเกี่ยวข้อง ชาวบ้านยังยอมรับ อยู่เหมือนเดิม ยังกราบดิน จุดธูปใบบัก ยังบูชาน้ำ มีพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ ดูแต่การฟื้นฟู ประเพณีลอยกระทงที่โยงไปถึงสิ่งแวดล้อมได้ไม่ยาก

การที่เรารู้จักคุณค่าของไม้แต่ละชนิดทำให้เราอนุรักษ์ไม่ทำลาย

ชาวบ้านแต่ก่อนนี้มักจะมีเชื่อเรื่องต้นไม้บางชนิดว่ามีคุณค่าทางมงคล ถ้าเรามีต้นไม้เราก็มีมงคล เช่น ต้นมะตูม เป็นสิริเป็นศรี เป็นมงคล ไม้มงคลมี 8-9 ชนิด ทาให้บ้านมีสิริ เช่น มะตูม ไม้ไผ่ ไม้สัก ความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้ก็มี อาทิ ต้นไม้ คนอายุน้อย

ปลูกไม้ดี ผู้ใหญ่ปลูกต้องเอากระบี่เอียงรองกันหลุมแก้เคราะห์ มะยมหน้าบ้านทำให้คนนิยมชุนหลังครว้าให้มีคนหนุน

คุณค่าของต้นไม้ตามคตินิยมแบบไทยนี้เชื่อว่าคนจะมองไม่เห็น แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเขามองเห็นมันเพี้ยนไปด้วย เขาถูกระบบตลาดครอบงำให้หมกมุ่นอยู่กับความคิดที่ว่า ปลูกแล้วเอาไปขายจะได้เท่าไรจะไปอยู่ที่ไหนมาลงทุน จะใช้หนี้ใครอย่างไร การที่เราคิดถึงเรื่องนี้ตลอดเวลาทำให้สามารถคิดถึงเรื่องสิริมงคลของต้นไม้ไม่ได้เลย

แต่สำหรับวนเกษตร เราได้พูดถึงเรื่องการตลาด คนย่อมมีเวลาใคร่ครวญหรือมองเห็นคุณค่าประโยชน์ของต้นไม้หลากหลายไม่ต่าง ๆ ที่เชื่อถือกันมาแต่โบราณ ยิ่งกว่านั้นวนเกษตรยังอาจนับได้เป็นกระบวนการศึกษา

เพราะช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในระบบนิเวศนั้น ๆ

ผู้ใหญ่วิบูลย์เป็นชาวบ้านที่มีลักษณะแปลกตรงที่ชอบอ่านหนังสือ

ที่บ้านของเขามีหนังสือที่จัดไว้เป็นห้องสมุดเปิดสำหรับทุกคนทั่วไป ตอนนี้อย่างไปอยู่ที่กระท่อมน้อยหลังใหม่ ที่ปลูกไว้ไว้ริมคลองใต้ต้นมะกอกน้ำเพื่อเป็นห้องสมุดโดยเฉพาะ

ระยะหลังนี้มีหนังสือมาก มีคนที่เขาพาผ่านไปมาสมทบเพื่อเติมอมรินทร์เองก็ทำให้เป็นจำนวนมาก เมื่อไม่นานมานี้เขาเพิ่มอ่านเคล็ดลูกที่สามของทอพลอร์ และกำลังจะอ่านเล่มล่าสุดที่ว่าด้วยอำนาจ ของนักวิเคราะห์สังคมคนเดียวกันนี้

เขาจึงสามารถพูดคุยกับใครต่อใครได้แทบทุกเรื่อง

ในช่วงปี 2530-2531 ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับการจัดการอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น เขาพูดถึงความร่ำรวยของทรัพยากร แต่ความยากจนในการจัดการ เพราะในอดีตมีภูมิปัญญาด้านการจัดการก็จริง แต่เป็นการจัดการแบบอนุรักษ์ ยังไม่มีประสิทธิภาพการจัดการเชิงธุรกิจอย่างสังคมสมัยใหม่

ชาวไร่ชาวนาจึงต้องกลายเป็นเบี้ยล่างให้คนที่ไม่มีอำนาจทางเศรษฐกิจสังคม และมีความสามารถทางการจัดการ

เขาเล่าว่าไม่นานมานี้ไปพูดที่วิทยาลัยครูแห่งหนึ่ง อาจารย์ท่านหนึ่งถามว่าผมอยู่ที่

ดินอยู่ 10 ไร่ ทำอย่างไรจึงจะสามารถใช้ประโยชน์เพื่อหาเงินส่งลูกเรียนมหาวิทยาลัยได้สองคน ไร่ได้เรียนจบ

ผู้ใหญ่วิบูลย์ตอบอาจารย์ท่านนั้นว่า คนที่ส่งลูกเรียนมหาวิทยาลัยได้จริง ๆ ยังเคยตามไปดูบ้านของคนนี้ที่นครนายกเลย เขาอาศัยอยู่ตรงที่ชลประทาน มีรายได้เดือนละสามสี่หมื่นมากกว่าข้าราชการเสียอีก

ประเด็นไม่ได้อยู่ที่ห้าไร่หรือสิบไร่ แต่อยู่ที่ว่าเราจะสะสมความรู้เข้าไปจัดการไร่อย่างไร

ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้ำว่าสิ่งที่ชาวนาขาด คือ เนื้อหาทางการบริหารจัดการที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน และการดำรงชีวิตในสภาพสังคมปัจจุบัน ส่วนราชการต่าง ๆ เข้าไปส่งเสริมชาวบ้าน เฉพาะทางไม่ว่าจะเป็นกระทรวงทบวงกรมใด ๆ เช่น ต้องการวัดฤดูบะอะไรก็ไปส่งเสริมตรงนั้น พอมีนโยบายอะไรขึ้นมาจะพัฒนาตรงไหนก็จะไปส่งผลเฉพาะตรงนั้น โดยไม่ได้คิดถึงความเป็นจริง ๆ ของชาวบ้าน

เขาหลุดจากประสบการณ์ที่ตนเองได้รับมาตั้งแต่เริ่มปลูกมัน เพราะได้รับอิทธิพลของการส่งเสริมดังกล่าว เมื่อมันสะสมมาก ๆ เข้า ปัญหามากขึ้น ชาวนาชาวไร่ก็แก้ปัญหาตัวเองไม่ได้ พอมีปัญหาใครก็ช่วยเหลือไม่ได้ ที่สุดก็ตัวใครตัวมัน

การบริหารจัดการการผลิต ผลผลิตของเกษตรกรไม่ใช่ว่าเรื่องเล็กซึ่ง แต่ก็ทำกันไม่ได้เพราะไม่เคยคิดถึงประเด็นนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ยกตัวอย่างมะม่วง ถ้าเก็บขายก็คงไม่ได้เท่าไร แต่ถ้านำมาแปรรูป กินก็ได้ขายก็ได้ มะม่วงแก้วที่สวนของผู้ใหญ่ก็ทำมะม่วงแผ่น เหลือกินยังขายได้ก็โลกรั้มละ 70 บาท

เขากลับไปอธิบายตรงนี้อีกว่า กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านขาดความสั่งสม เนื้อหาการจัดการ การศึกษาก็ดี การส่งเสริมต่าง ๆ ก็ดี ไม่มีส่วนนี้ให้กับชาวบ้าน การแก้ปัญหาของชาวบ้านจึงมีแต่การหาทางเพิ่มเติมผลผลิต ซึ่งก็ดูเหมือนจะมีทางเดียว คือ ขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูก โดยไม่สามารถสืบสาวไปถึงปัญหาอันเป็นรากฐานของปัญหาทั้งหมด ซึ่งก็คือวิธีคิดและวิธีปฏิบัติ หรือตัวกระบวนการทัศนวิสัย

นั่นก็แปลว่าจะต้องทบทวนใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นใหม่ทั้งหมด อาจจะปรับที่มีอยู่แล้วเท่านั้น แต่ใช้วิธีการจัดการใหม่ ทำให้พึ่งตนเองได้ ให้มีกินนครบถ้วนก่อนแล้วค่อยพัฒนาต่อไปว่าจะยังคงเป็นเกษตรเพื่อการยังชีพ หรืออยากพัฒนาไปสู่เกษตรธุรกิจ ซึ่งสามารถทำได้ และไม่มีอัตราการเสี่ยงเหมือนเมื่อก่อน เพราะแม้ขายไม่ได้ก็ยังสามารถอยู่ได้ ถ้าปลูกมันในฐานวนเกษตร ถ้ามันราคาตก ไม่ชดชขายก็ยังอยู่ได้ เพราะมีของกินของใช้เกือบจะครบถ้วนอยู่แล้ว

คนที่ไปหาผู้ใหญ่วิทยาลัยส่วนหนึ่งจะถามวิธีการแก้ไขปัญหานี้สิน และรายละเอียดดำเนินการเริ่มวนเกษตร โดยเฉพาะผู้ที่กำลังปลูกพืชเดี่ยวอยู่ ผู้ใหญ่วิทยาลัยตอบคำถามเหล่านี้ว่าการแก้ไขปัญหานี้สินอยู่ที่ความมั่นใจในชีวิต ถ้าหากตั้งใจจะท้าววนเกษตรจริง ๆ นี่เถ้าจะหมดก็จะมีคามเชื่อมั่นในตนเองว่า จะใช้หนี้เขาได้

แต่นั้นก็แปลว่าต้องมีวิธีคิดและการวางแผนที่ดีเช่นกัน

เช่น คนที่ปลูกมันอย่างเดียว ถ้าหากจะเริ่มท้าววนเกษตรก็ไม่จำเป็นต้องเลิกปลูกมันทันที ปลูกต่อไปได้ เพราะถ้าไม่ปลูกก็ไม่รู้จะเอาอะไรกิน ไม่มีใครให้เงินกู้มาประทังชีวิต เพราะวัฏจักรของชาวไร่เป็นเช่นนั้น นี่คือการ "ตกเขียว" อีกแบบหนึ่ง ขณะที่ปลูกมันต่อไปก็จัดพื้นที่จำนวนหนึ่งสำหรับการปลูกพืชผักอายุสั้นเพื่อไว้กินและเหลือเอาไปขาย พร้อมกันนั้นก็ลงไม้ใหญ่ในป่ามัน เมื่อไม้โตขึ้นก็ค่อย ๆ ลดการปลูกมันลงไป

แล้วผู้ใหญ่วิทยาลัยก็เห็นว่า ปัญหาสำคัญไม่ได้อยู่ที่หนี้สิน แต่อยู่ที่ว่า เรามีความมั่นใจวนเกษตรแค่ไหน เราคิดถึงวนเกษตรในลักษณะกระบวนการชีวิตหรือเปล่าเพราะวนเกษตรเป็นกระบวนการของความสัมพันธ์ อันมีเรื่องวิธีการผลิต วิธีการดำรงชีวิต และอื่น ๆ เรามีความเข้าใจเพียงไร มีความเชื่อหรือยัง ถ้ามีคุณสมบัติเหล่านี้ ปัญหาหนี้สินก็ไม่ใช่อุปสรรค

ที่ต้องอย่าเพราะวนเกษตรรับกันได้ไม่ง่ายเราอยู่ในระบบทุน พูดกันภาษาทุน ภาษาการตลาด ภาษาภาวไร คนฟังไม่เข้าใจว่า ทำแล้วไม่ได้เงินจะอยู่ได้อย่างไร เขาคุ้มกับการซื้อกิน วนเกษตรเน้นการดำรงชีวิต ไม่ใช่เน้นที่การขาย แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธการขาย เพราะหากเกิดการประสมและส่วนเกินมากขึ้น สามารถทำเกษตรเชิงธุรกิจได้ แต่ไม่ใช่ธุรกิจเหมือนที่เป็นอยู่ เป็นธุรกิจที่ชาวนามีอำนาจต่อรอง

ผู้ให้ข้อมูลยังบอกว่า การคลุกคลีกับการเมืองและขบวนการชาวนาไร่ชาวนานานยุคหลัง 14 ตุลาคม เขาได้เรียนรู้เรื่องอำนาจต่อรองและยังงัดคำคำนี้อยู่เสมอ หากแต่เปลี่ยนวิธีการ เขาเชื่อว่าอำนาจต่อรองอันเนื่องมาจากวณเกษตร เป็นอำนาจต่อรองที่มีพลังจริง เกษตรกรสามารถเข้าสู่ตลาดได้ใช้อย่างยอมจำนน เหมือนอย่างในเกษตรแผนใหม่ หากแต่เข้าไปอย่างผู้กุมอำนาจ ยิ่งกว่านั้นยังสามารถพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรมได้ โดยมีฐานที่การผลิตของครอบครัว ซึ่งมีขนาดเล็ก และมีไม่พอเพื่อป้อนโรงงานใหญ่ หรือรวมกันกลายเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็กในชุมชน และเป็นจุดเริ่มต้นของสหกรณ์

เขาวิจารณ์ระบบสหกรณ์ของไทยในปัจจุบันว่า เราถูกสอนให้รวมตัวเพราะสภาพที่ตกเป็นเบี้ยล่าง

ตามหลักการแท้ ๆ ของสหกรณ์แล้ว การรวมตัวนั้นเป็นการระดมทุนและเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับตลาดอีกด้วย แต่ความเป็นจริงมิได้เป็นเช่นนั้น เพราะเกษตรกรยังไม่ติดตามกรอบ วังไล่ตามเขา เขาส่งเสริมปลูกพืชอะไรก็ทำตาม วังตามกระบวนการผลิตที่ถูกกำหนด และถูกวางแผนโดยผู้อื่นทั้งสิ้น เกษตรกรจึงต่อรองกับตลาดไม่ได้ ไม่ขายก็ไม่มีกิน ไม่ขายเขามาทางนี้ อย่างข้าว กข. ได้ผลผลิตแล้วเก็บไว้ไม่ได้เพราะข้าวมันจะเน่า ข้าวนี้สีนึ่งที่ต้องชดใช้อีก

อำนาจต่อรองของเกษตรกรไม่มี แม้รวมกันขายในรูปแบบสหกรณ์ก็มีอะไรจะมีพลังใด ๆ การรวมกันเป็นเพียงการอำนวยความสะดวกให้พ่อค้ามาซื้อหาได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องไปเร่ซื้อตามที่ต่าง ๆ เอาข้าวมากองไว้ที่เดียว กลายเป็นว่าพ่อค้าได้ประโยชน์มากขึ้น

อย่างไรถึงจะเป็นอำนาจต่อรอง ต่อคำถามนี้ ผู้ให้วิเคราะห์ที่เชิงเศรษฐกิจ การเมืองว่า ถ้าท้าวเกษตรกร เราไม่ขายก็มีกิน เมื่อมีกินก็ไม่รีบร้อน คนเดือดร้อนคือพ่อค้า ผู้ซื้อ เพราะไม่มีวัตถุดิบ วณเกษตรเป็นการสร้างจิตสำนึกทางการเมือง เพราะทำให้เรารู้เท่าทันตลาด ไม่ติดตามระบบหรือตามที่เรส่งเสริมกัน แม้ว่าตลาดเปลี่ยนแปลงไม่รับซื้อผลผลิตของเรา ก็ไม่เป็นไร ถ้าเราตกลงกันว่าไม่เอาสินค้าเข้าตลาด รออีกสักเดือนสองเดือนราคาก็ขยับขึ้นเอง นี่ถึงเรียกว่า "อำนาจต่อรอง" ที่แท้จริง

เขาเชื่อว่า สหกรณ์ที่มีรากฐานจากวงเกษตรเป็นสหกรณ์ที่แท้จริง เป็นกลไกของการจัดการที่อาจพัฒนาจากชุมชนไปสู่ระดับชาติหรือแม้แต่ข้ามชาติ เหมือนกับที่สหกรณ์ในฝรั่งเศส เยอรมันนี และหลายประเทศทำอยู่ โดยไม่มีพ่อค้าคนกลางที่โหนไปยุ่งเกี่ยวกับการจัดการตั้งแต่การผลิต การแปรรูป การจำหน่ายและการจัดการทั้งหมด

ถามเขาว่าสังคมวงเกษตรนำไปสู่การเมืองแบบไหน เขาจะตอบทันที แต่ขอให้ฟังจนจบว่าการเมืองเป็นเรื่องผลประโยชน์ กลุ่มการเมืองกลายเป็นกลุ่มผลประโยชน์ไป ถ้าเกิดสังคมวงเกษตรขึ้นมา การเมืองที่เกิดขึ้นจะปกป้องสังคมเกษตร จะพยายามทำให้การเกษตรได้รับการปกป้องผลประโยชน์ไว้ หน้าที่ถูกทำลาย การเมืองเช่นนั้นจะไม่ให้ความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมมากนัก เพราะอุตสาหกรรมทำลายการเกษตร แต่ที่โหนมีเกษตรก็ต้องมีอุตสาหกรรม

เขาหมายถึง การเมืองในอุดมคติที่มีคุณธรรม และศาสนาเกี่ยวข้อง ไม้ช้ทุนนิยม และไม้ช้สังคมนิยมแต่เป็นพุทธนิยม จุดเริ่มต้นน่าจะเป็นสังคมไปสู่การเมืองและไปเศรษฐกิจ ในขณะที่ปัจจุบันเริ่มที่เศรษฐกิจไปการเมืองและไปสังคม เมื่อเอาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง สังคมไทยก็ออกมาอย่างที่เราเห็นกัน

การเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เขาสรุปว่า คนไม้มีค่าความเป็นคนเท่าไร กลายเป็นเพียงเครื่องจักรกลหรือตัวประกอบเป็นเศษเครื่องจักรกลที่ชำรุดแล้ว

ผู้ใหญ่วิบูลย์ย้าอีกที่ว่า วงเกษตรไม้ช้การหารูปแบบ แต่เป็นการสังสมทางความคิด สะสมปัจจัยสี่ ถ้าความคิดไม้ถึงจุดหนึ่งก็ไม้สามารถทำได้ วงเกษตรไม้มีสูตรสำเร็จ มีแต่หลักการและแนวทางเท่านั้น เป็นแนวทางเพื่อการพึ่งตนเอง

จะเรียกเป็นเกษตรพื้นฐาน เกษตรผสมผสานเกษตรยั่งยืน เกษตรยังชีพก็ได้ทั้งนั้น วงสังคมบริโภคที่มีการโฆษณากันบ้าเลือดแบบปัจจุบัน การตัดสินใจมาทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองอย่างได้ผลเป็นเรื่องยาก เพราะต้องเปลี่ยนแปลงชีวิตอย่างถึงรากถึงโคน

วงเกษตรเป็นเกษตรขั้นพื้นฐาน เพื่อสร้างรากฐานให้กับชีวิต ทุกวันนี้เราไม้ได้ทำเกษตรตามขั้นตอน แต่ทำแบบก้าวกระโดด ถ้ากระโดดได้ก็ดีไปถือว่าฟลุ๊ก แต่ส่วนใหญ่มิเป็น

อย่างนั้น ส่วนใหญ่ไปไม่รอด

แม้การทวงเกษตรจะต้องผ่ากระแสสังคมและเป็นเรื่องยาก แต่เขาก็ยังแสดงความหวังว่าถ้าสังคมไทยมีเกษตรกรทวงเกษตรเพียงสิบเปอร์เซ็นต์ สังคมเกษตรจะเปลี่ยนจะมีผลกระทบต่อสังคมหลาย ๆ ด้าน ไปกระทบระบบตลาด อุตสาหกรรม และการเมือง

เขาไม่เชื่อว่าจะเป็นจริงไม่ได้ สถานการณ์สำหรับผู้คนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเกษตรกรกำลังถูกงอม ถึงทางตันและกำลังหาทางออก แม้รัฐเองพยายามส่งเสริมเกษตรแนวอื่น แต่ก็มีผู้สนใจวนเกษตรจำนวนมาก หลายคนตื่นรนหนีวิกฤตข้าวร้ายของที่นี่ แต่ทำไม่ได้เพราะไม่มีฐานสนับสนุนต่อเนื่อง

ผู้ใหญ่วิบูลย์เรียกร้องโดยตรงและโดยอ้อมตลอดมา อยากให้รัฐส่งเสริมสนับสนุนวนเกษตร สิ่งที่คุณเหมือนไกลเกินฝัน พูดแล้วคนไม่เข้าใจทันที ถ้าหากมีการทำงานกันต่อเนื่องจริงจังก็น่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในจิตสำนึกของคุณ ดูแต่เรื่องสิ่งแวดล้อม คนพูดเรื่องนี้ยี่สิบปีก่อนเขาก็ท้าวว่าบ้า วันนี้สิ่งแวดล้อมกลายเป็นจิตสำนึกของสังคมไปโดยไม่รู้ตัว วนเกษตรก็เช่นเดียวกัน ถ้าหากหลาย ๆ ฝ่ายร่วมมือกันทำงานส่งเสริมเกษตรพื้นฐานเพื่อการมีกินตลอดชีวิตและเพื่อการพึ่งตนเองด้วยความมุ่งมั่นและต่อเนื่อง เขาเชื่อว่าสังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงไปบนทิศทางที่ดีกว่านี้

นี่คือความปรารถนาของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ในโอกาสครบ 10 ปีวนเกษตร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เด็กกับการศึกษาวนเกษตร

เด็กทำให้เราเกิดความหวัง ผู้ใหญ่วิบูลย์เห็นเช่นนี้ หลังจากที่พบว่า เวลาเล่นของต่าง ๆ ที่เป็นการเรียนรู้ให้กับเด็ก เด็กจะผูกพัน เลยคิดว่า ถ้าเด็กผูกพันอย่างนี้ก็น่าจะเกิดการสะสมระบบความคิด เหมือนที่ตนเองก็ได้ความรู้มาจากการสะสมเช่นกัน จึงมองว่าการศึกษาก็คือเป็นการสะสมข้อมูล เป็นกระบวนการเรียนรู้

ความคิดที่ให้ความหวัง ส่วนหนึ่งมาจากความรู้สึกผิดหวังกับคนสูงอายุที่ทำอะไรแล้วจะเอาแต่ได้ เห็นประโยชน์เฉพาะหน้า

ผู้ใหญ่วิบูลย์เริ่มคุยเรื่องนี้กับคนหนุ่มสาวสมัยใหม่ที่ศรัทธาในพุทธศาสนา บริกาหาหรือว่า ทำอย่างไรจะให้การศึกษาลักษณะที่สัมพันธ์กับชีวิตช่วยให้เด็กโยงอะไรให้เป็นเหตุเป็นผล คนหนุ่มสาวเหล่านี้คือที่เลี้ยงทาภิจักรกรรมร่วมกับเด็ก

จากนั้นก็คุยกับครูบางคนที่รู้จัก ให้ชวนเด็กเข้าใบที่สวน เริ่มต้นโดยการให้เด็กช่วยกันคิดแล้วเขียนภาพออกมา โดยต้องเขียนให้ได้อย่างน้อยสองอย่างแล้วชี้ให้เห็นว่าเกี่ยวโยงกันอย่างไร จะเขียนมากกว่าสองอย่างในภาพเดียวกันนั้นได้ แต่ต้องอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรูปต่าง ๆ ที่เขียนออกมาครออธิบายได้มากก็มีรางวัลให้

กิจกรรมนี้พิสูจน์ได้ให้เห็นว่า เด็ก ๆ มีศักยภาพหรือพลังแฝงเร้นอยู่ในตัวสูงเพียงแต่พวกเขาไม่ค่อยได้มีโอกาสแสดงมันออกมาเท่านั้นเอง

เด็กบางกลุ่มวาดรูปนกเกาะอยู่บนกิ่งไม้ ชี้งมาเมลิคพริกในซีกที่โตเป็นต้นพริก คนอยากกินพริกก็ไปเก็บพริกมาทาน้ำพริก ไม่มีกะปิใบชื้อที่ตลาดต้องนั่งรถยนต์ไป โยงไปเรื่อยๆ จุดมุ่งหมายของกิจกรรมนี้ก็เพื่อให้เด็กวิเคราะห์ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้เกิดขึ้นมาเองหรืออยู่อย่างโดดเดี่ยว มันเกี่ยวข้องกันทุกรูปที่เด็กวาดขึ้น มาจากความคิดที่เป็นเหตุเป็นผลจากประสบการณ์ชีวิตจริงของพวกเขาเอง วันหนึ่งฝนตก เด็กอยู่ในเต็นท์ ให้กางร่มกลับใบที่เต็นท์ เด็กก็เขียนภาพเรื่องร่มขึ้นมา มีคนทาร์มใบเกี่ยวกับไม้ไผ่ เกี่ยวกับกระดาดอะไรอีกหลายอย่าง รวมทั้งขวดเหล้าที่เขียนไว้ที่มุม ถามว่าเกี่ยวกับอย่างไร เด็กบอกว่าคนทาร์มกินเหล้า

นี่เป็นประสบการณ์แรก ๆ ของการทำค่ายเด็กที่สวนป่าวนเกษตร มีเด็กเข้าร่วมโครงการครั้งละ 40-50 คน อยู่รวมกันสามวัน กิน นอน เล่นที่นั่น นับแต่ปี 2532 มาก็ทำทุกปี ปีแรกนั้นได้ประสบการณ์มากมายจากการเรียนรู้ของเด็ก ผู้ใหญ่และผู้เลี้ยงก็ได้เรียนรู้และมีกำลังใจทำงานตรงนี้เป็นอย่างมาก

ปีต่อมาผู้ใหญ่วิบูลย์และกลุ่มผู้เลี้ยงก็ปรับปรุงวิธีการ ยังให้เด็กเขียนรูปเหมือนเดิม แต่ไม่ทำให้เนื้อหาเด็ก ให้เด็กไปเขียนอะไรก็ได้แล้วมาเล่าให้เพื่อน ๆ เพื่อจะบอกว่า วันนี้ได้เรียนรู้อะไรมาบ้างที่อยากเล่าให้เพื่อน ๆ ฟัง

ครูจากโรงเรียนบางคนที่ไปด้วยตอนข้างไม่เห็นด้วยกับการเขียนรูปเพื่อสื่อ พวกเขาคิดว่า การเขียนภาพเป็นวิธีเด็กอ่านเขียนไม่ได้ใช้กัน เด็กที่อ่านออกเขียนได้น่าจะใช้ตัวหนังสือ ใช้การบันทึกมากกว่า

ผู้ใหญ่วิบูลย์เห็นแย้งตรงนี้ เพราะเชื่อว่าถ้าให้กระดาษเด็กแผ่นเดียวและให้เขาบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยภาพ เขาจะบันทึกได้เนื้อหามากกว่าและสื่อได้มากกว่าการจดลงไปเป็นคำพูด

เมื่อครูไม่เชื่อก็ให้เด็กลองทำหัดดู

เมื่อเด็กทำรูปแล้วก็นำมาเล่าให้คนอื่นซึ่งวันนั้นพอดี ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ อธิบดีกรมสามัญศึกษาในขณะนั้นไปนั่งฟังอยู่ด้วย อธิบดีเองก็ฟังเป็นอย่างมาก เด็กออกไปยืนเล่านิทานให้อธิบดีฟังได้เหมือนกัน

จากการทำค่ายครั้งล่าสุดไม่กี่เดือนที่ผ่านมา ผู้ใหญ่วิบูลย์เห็นว่า ที่ทำ ๆ มา นั่นถือว่าการทดลอง อยากคิดหารูปแบบเฉพาะให้กับเด็ก ๆ อยากปล่อยให้เขาเป็นเด็กตามวัย เพราะพบว่า เด็กส่วนหนึ่งถูกกดดันมาจากโรงเรียน และจากบ้าน มีพฤติกรรมก้าวร้าวรุนแรง

การทำค่ายที่มาทั้งห้าวัน ตั้งใจไว้ว่าจะไม่สอนเด็กเลย ให้งานเด็กทำเล็ก ๆ น้อย ๆ พาไปดูโน่นดูนี่ พุดง่าย ๆ คือ พาเด็กไปเที่ยว มาอยู่ที่นี้ถ้าบังคับเด็กแล้วมันอยู่ไม่ได้ แต่ถ้าปล่อยเสีย เด็กจะไม่รุนแรง เพียงให้ผู้เลี้ยงคอยกำกับดูแลอย่างห่าง ๆ

ผู้ใหญ่วิบูลย์สรุปว่า เด็กเป็นเด็กทำงานอะไรได้ตามวัยของเขา พาเด็กดูโน่นดูนี่ เขากลับมาสรุปได้ พาเดินไปดูหมู่บ้าน ให้เด็กกลับมาสรุปให้ฟังว่าได้เจออะไรบ้าง

พาไปสวนคุณชูเกียรติที่นครนายก เด็กกลับมาบอกว่า สวนสวย มีต้นไม้ราคาแพง แต่ห้ามจับ ห้ามเดินนอกทางที่เขาจัดไว้ เด็กรู้สึกไม่เป็นอิสระ

เด็กชอบสวนแสงอรุณของบริษัทแปลนเป็นส่วนใหญ่อากาศร้อน ลมพัดก็พอเป็นสบาย เขาบอกว่าไม่ต้องระวังว่าจะเหยียบต้นไม้ตาย มีช่องว่างๆ ทั่วรั้วเส้น

เด็กบอกว่าได้เล่นเหมือนที่อยากเล่น

การทำค่ายแต่ละครั้งมีการประเมินว่า เด็กรู้สึกอย่างไรกับการออกค่าย ปรากฏว่าเด็กบอกชอบ ที่ชอบเพราะได้เป็นอิสระ เป็นตัวของเขาเองได้คือ ตามวัยของเขาปล่อยเขาให้ทำอะไรจริงๆ ก็ไม่ถือเท่าไร

ที่เราเห็นว่าเด็กดีเป็นเพราะเด็กเองก็ได้รับความกดดันถูกสั่งห้ามอยู่ตลอดเวลาไม่เคยรู้สึกทำอะไรได้อย่างที่อยากทำ บ่อยๆที่เขาดีแต่ทำได้เนื้อหาด้วยในเวลาด้วยกันจะ让他ไปคิดสักอย่างที่เราต้องการคงเป็นไปไม่ได้ ผู้ใหญ่วิบูลย์ให้ข้อสังเกตอีกว่า เด็กดีที่พูดไม่รู้เรื่องมักจะอยู่กับครูที่ดู ครูที่เป็นเพื่อนเล่นกับเด็กได้ไม่ค่อยมี ครูคนไหนเล่นหัวกับเด็ก เด็กเดินไปด้วยอย่างอิสระ เด็กมักจะเป็นคนมีความคิดฝัน มีจินตนาการดี

ประสบการณ์การทำค่ายทำให้เห็นว่า การสอนเด็กนั้นไม่จำเป็นต้อง "สอน" มาก ให้เด็กมีโอกาสได้ทำกิจกรรม ได้แสดงออก ได้ตั้งคำถาม เราคอยช่วยเหลือเป็นที่เลี้ยงก็พอ เด็กกลับมาจากใบเที่ยวสวนป่าหลายแห่ง มาตั้งคำถาม ป่าไม้ที่หนึ่งฟังอยู่ด้วยว่า ทำไมคนถึงชอบถางป่าเก่า แล้วปลูกป่าใหม่เล่นเอาป่าไม้งายเหมือนกัน

การตอบคำถามของเด็กคือ การเรียนรู้ที่สำคัญ ถ้าเขาได้รับคำตอบถึงที่เขาอยากรู้เขาจะเรียนรู้สิ่งนั้น ไม่ใช่การถูกกำหนดคำตอบจาที่เป็นนกแก้วนกขุนทอง และที่สุดก็ลืมไป การตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้เด็กคิดก็เป็นส่วนหนึ่ง โดยให้เด็กมีส่วนร่วมในการค้นหาคำตอบร่วมกัน

มีเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่ผู้ใหญ่วิบูลย์มักจะเล่าเพื่อชี้ให้เห็นว่า เด็กมีศักยภาพและสามารถคิดอะไรที่ผู้ใหญ่เองคิดไม่ถึง

เรื่องมีอยู่ว่า ระหว่างการจัดค่ายปีหนึ่ง มีคนให้เช็คเป็นของขวัญสำหรับเด็กมาสองใบ เป็นเงินไม่มาก ใบละสองสามร้อยบาท ก็ให้เด็ก 30 กว่าคน ในกลุ่มช่วยกันคิดว่า

จะจัดการอย่างไร มีเด็กคนหนึ่งบอกว่าให้จับสลาก พี่เลี้ยงพยายามเรียงเรื่องนี้ไปถึงเรื่อง ลีตเตอร์ ถามเด็กว่า เป็นการพนันไหม เด็กบอกว่าเป็นถ้าเช่นนั้นจะมีวิธีที่ดีกว่านี้ไหม เด็ก บอกว่าให้เด็กยากจน

พี่เลี้ยงถามว่า แล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าเด็กคนไหนยากจน เด็กก็หาคำตอบ บางคน บอกว่าต้องดูที่ว่าใครมีเงินซื้อขนมหรือไม่มี เวลาไปโรงเรียนมีตังค์ไหม บางคนบอกว่าคนมี ตังค์ไม่กินขนมก็มี บางคนเสนอว่า ให้ดูที่พ่อแม่ว่าเป็นอย่างไร ที่บ้านมีอยู่มีกิน หรืออดมีกิน มีหรือไม่มี เด็ก ๆ อยู่บ้านใกล้กันรู้ว่า ใครมีฐานะเป็นอย่างไร ที่สุดก็เข้าไปที่เด็กคนหนึ่งและ ทุกคนก็เห็นด้วยว่า ควรจะให้เงินเด็กคนนั้นไป

ยังเหลือเช็ดอีกบาบหนึ่ง มีเด็กเสนอว่า ควรจะให้เด็กอีกคนหนึ่งที่จนกว่านี้อีก มาทุก วันแต่วันนี้ไม่ได้มาเพราะพ่อป่วย ให้ฝากครูไปให้เด็กคนนั้น ทุกคนเห็นด้วย

นี่เป็นความสามารถของเด็กที่มีโอกาสแสดงออกถึงสิ่งที่อยู่ลึก ๆ ในตัวเขา ต่าง จากผู้ใหญ่กลุ่มหนึ่งประมาณ 20 คน ที่ไปเยี่ยมผู้ใหญ่วิบูลย์วันต่อมา ผู้ใหญ่มีบ้านมัทธมนต์ บรรจขวดเล็ก ๆ ไร่ประมาณ 20 กว่าขวด เมื่อคุยกันเรื่องสมุนไพรเสร็จ ผู้ใหญ่ก็บอกให้ หยิบไปลองใช้ดู ปรากฏว่ามีบางคนหยิบไปสองสามขวด หลายคนเลยไม่ได้ยาไป จึงพอ เข้าใจว่าท่านผู้ใหญ่วิบูลย์ถึงบอกว่า ผิดหวังกับผู้ใหญ่และอยากทำงานกับเด็ก

แม้แต่กับครูเองก็ยังมีหวังอะไรไม่ได้มากนัก ครูส่วนใหญ่พาเด็กไปที่สวนโดยคาด หวังว่า ผู้ใหญ่จะจัดรายการศึกษาให้ทั้งหมดก็พอทำได้แต่ค่อนข้างจะจำกัด เพราะไม่มีพี่เลี้ยง ก็ต้องบอกให้ครูดำเนินการเอง ซึ่งก็ทำอะไรไม่ได้มากนัก เพราะไม่มีการติดต่อเตรียม การอะไรมาก่อน ส่วนใหญ่อ้างว่าไม่มีเวลา

กิจกรรมในค่ายหรือระหว่างที่ครูพาเด็กไปที่สวน ส่วนหนึ่งก็เป็นการเรียนรู้เรื่อง ต้นไม้ให้เด็กแข่งกันหาต้นไม้มาสานช่องบึงรก ใครได้ครบก่อนก็ชนะ

ผู้ใหญ่เล่าพร้อมกับหัวเราะว่า เกมนี้ก็หวัด ๆ การพนันเหมือนกัน เป็นเกม คณิตศาสตร์แบบหนึ่ง

ที่ผ่านมาเด็กเก็บได้เร็วเพราะต้นไม้ในสวนมีป้ายบอกชื่อ ผู้ใหญ่กำลังคิดว่าจะเอา ป้ายชื่อออกเหลือไว้แต่หมายเลขแล้วจะทำคู่มือต้นไม้ไว้เล่มหนึ่ง อยากูรูรายละเอียดเกี่ยวกับ

ต้นไม้ก็เปิดหาเอง วิธีการเรียนรู้เรื่องต้นไม้ที่ทำก็แบ่งเด็กออกเป็นกลุ่มเล็ก กลุ่มละสี่ห้าคนฉายสไลด์ ำให้เด็กดูต้นไม้ดูรูปดอกไม้ ำให้ดูสัก 40-50 ต้น แล้วให้เด็กไปเก็บใบมาแค่ 5 ต้น กลุ่มไหนหาได้ครบก่อนก็ชนะไป

จากประสบการณ์ที่ทำงานกับเด็กโดยตรงมาหลายปี วันนี้ผู้ใหญ่วิบูลย์กำลังคิดจะจัดค่ายถาวรเพื่อการเรียนรู้ของเด็กที่สวนที่บ้านนั่นเอง อยากเปิดโอกาสให้เด็ก ๆ านและแวกนั้นหรือานเขตใกล้เคียงได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องพร้อมกับำให้โอกาสเด็กจากที่อื่น ได้ไปร่วมด้วยโดยได้ ปรึกษาหารือกับสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่ง ว่าจะมีใครช่วยเหลือได้ไหม ขอำให้ช่วยคิดเครื่องมือ เครื่องเล่น และวิธีการเพื่อำให้การศึกษาเด็กอย่างผู้ใหญ่วิบูลย์เองอยากำให้เป็น

รายละเอียดของโครงการนี้มีอยู่ว่า อยากจัดนกิจกรรมมาำให้เด็กเล่นเดือนละครั้ง โดยการสร้างฐานกิจกรรมไว้ 3 ฐาน ฐานแรกเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับคณิตศาสตร์ แต่ไม่ใช่มคณิตศาสตร์ล้วน ๆ ที่เป็นตัวเลขอย่างเดียว เป็นคณิตศาสตร์ที่เกี่ยวกับงาน ำให้เด็กทำงานแล้วสามารถเข้าใจถึงการำใช้คณิตศาสตร์

ฐานที่สองต้องการำให้เด็กคิดเป็นระบบ เป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์แต่ต้องอาศัยกิจกรรมานลักษณะเดียวกับคณิตศาสตร์ ฐานที่สามต้องการเห็นเด็กสื่อภาษาที่เป็นวัฒนธรรมของเขา ำให้เป็นสื่อของความรู้สักจริง ๆ ออกมา

ความจริงต้องการจะำให้มี 5 ฐาน สามฐานแรกเป็นกระบวนการเรียนรู้ อีกสองฐานสุดท้ายเป็นตัวประเมิน โดยเอาสองฐานหลังนี้ทดสอบ ถ้าผ่านทั้งห้าฐาน ก็จะมีคะแนนสะสม แล้วก็จะมีการศึกษาำให้เด็กที่สะสมได้จำนวนหนึ่งที่กำหนดไว้

กลุ่มเด็กที่จะเข้าร่วมกิจกรรมนี้แบ่งเป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งเป็นสมาชิกมาประจำทุกเดือนกลุ่มนี้ต้องเสียเงินบำรุงเดือนละ 1 บาท (หนึ่งบาท) กลุ่มนี้จะมีสิทธิพิเศษประการหนึ่ง จะได้บัตรกินกล้วยได้ชามละ 3 บาท ประการที่สอง เข้าสู่กระบวนการเล่นเกม 5 ฐาน และชิงทุนการศึกษาและมีรางวัลให้ด้วย

กลุ่มที่สองไม่เป็นสมาชิก กินกล้วยเดี่ยวชามละ 6 บาท กลุ่มนี้เล่นเกมแล้วจะได้รางวัล แต่ไม่ำได้ทุนการศึกษา

าให้เด็ก ๆ หักทาก๋วยเตี๋ยวขายเอง โดยเราให้เด็กชามละ 7 บาท หมายความว่าเราเองหาเงินชดเชยรายได้ที่ขาดเนื่องจากขายาให้เด็กกลุ่มที่หนึ่งเพียงชามละ 3 บาท เราชดเชยให้ 4 บาท และชดเชยให้กลุ่มที่สองชามละ 1 บาท ก๋วยเตี๋ยวนี้เป็นอาหารกลางวัน เช้า เย็นกินที่บ้าน

ผู้ใหญ่วิบูลย์อธิบายว่า นี่เป็นค่ายแบบดริมเวิร์ลด์ ได้ความคิดนี้มาจากหลายแห่งจากรายการโทรทัศน์บางรายการ จากที่สวนสนุกต่าง ๆ เขาทำเห็นว่าเด็ก ๆ ชอบเกมเหล่านี้ เลยอยากเอามาประยุกต์ใส่เนื้อหาทางการศึกษาลงไป อย่างในฐานะบางฐานจะให้เด็กได้ทบทวนเช็กรูปแบบทาร์ซาน เด็กอาจจะมีโอกาสตกลงไปในน้ำ เด็กชอบเล่นเกมเสี่ยงก็ให้เขาเล่นแต่ไม่ให้เจ็บตัว

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า สถาบันอุดมศึกษาสี่ห้าแห่งที่เขาเคยปากขอร้องขอให้ช่วยคิดช่วยพัฒนาเครื่องมือและวิธีการเหล่านี้ออกมา ยังไม่มีใครรับปากสักแห่งเดียว ก็เลยต้องคิดเองและกำลังรอรออาสาสมัครที่เลี้ยงจำนวนระหว่าง 5-10 คน เป็นนักศึกษาฝึกงานเขาต้องการประสบการณ์การเล่นเกมส์กับเด็ก

แผนที่วางไว้ในระยะนี้คิดว่าในปีแรก จะหาเงินเป็นทุนการศึกษาเด็กสัก 20,000 บาท เด็กเหล่านี้ ถ้าหากอยากเรียนต่อก็จะหาทางสนับสนุนต่อไปเรื่อย ๆ ก็ยังไม่ได้พูดคุยหรือหาเงินจากที่ไหนจริงจัง

หลายคนอาจจะไม่ทราบว่า ผู้ใหญ่วิบูลย์นั้นเป็นกรรมการการศึกษานอกโรงเรียนระดับชาติ อนุกรรมการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ห้าด้วยอุดมศึกษา แผน 8 และอีกหลาย ๆ ตำแหน่ง คนตั้งใจจริงจังหรือเพียงเพื่อสร้างความชอบธรรมก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่วัดกันยาก แต่ที่แน่ ๆ คือ หลัง ๆ นี้ผู้ใหญ่วิบูลย์ไม่ค่อยได้ไปร่วมประชุม บอกว่า ไปนั่งฟังเขาพูดเสียเป็นส่วนาใหญ่ ไปประชุมก็ต้องเสียเวลาไปทั้งวัน คงเป็นเพราะเหตุนี้หรือเปล่าก็ไม่รู้ที่ตอนนี้เลยไม่ค่อยได้รับเชิญไปประชุม

อย่างไรก็ดี ความสัมพันธ์กับกระทรวงศึกษาธิการค่อนข้างจะดีมาโดยตลอด เจ้าหน้าที่ทุกระดับ ผู้อำนวยการกอง อธิบดี ถึงปลัดกระทรวง เข้าไปที่ช่วยทันท่วงที โดยเฉพาะท่านปลัดนั้น เข้าไปตั้งแต่เป็นอธิบดีกรมสามัญศึกษาคงเป็นเพราะเป็นคนจังหวัดเดียวกันด้วย

เลยไปมาหาสู่อย่างสนิทสนมคุ้นเคย รวมทั้งเลขานุการคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติคนปัจจุบัน ก็เคยเข้าไป

ส่วนหนึ่งของแนวคิดเกี่ยวกับอุทยานการศึกษา โครงการสวนสวยโรงเรียนงาม และโครงการผักกางมุ้งก็มาจากการได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่าง ๆ กับผู้ใหญ่วิบูลย์

เรื่องอุทยานการศึกษานั้นทางกองกิจกรรมพิเศษ ของกรมสามัญศึกษาลงไปเยี่ยม พร้อมกับอธิบดีโกวิทเห็นว่า น่าจะให้ทุกโรงเรียนทำสวนอย่างผู้ใหญ่วิบูลย์ เพราะดูแล้วทำไม่ยากและจะทำให้เกิดความร่มรื่น

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่าไม่ได้ติดตาม จึงไม่ทราบว่าเขาทำกันไปได้ผลแค่ไหน รู้แต่ว่ามี การประกวดสวนสวยโรงเรียนงามกัน เขาคงมีแผนอะไรอยู่ แล้วเอารูปแบบสวนของผู้ใหญ่ ไปเสริมหรือไปเป็นตัวแบบ ก็คงจะได้แต่รูปแบบบางอย่าง

ซึ่งหากไม่มีเนื้อหาก็คงไม่ยั่งยืนเหมือนอีกหลาย ๆ โครงการ

เมื่อมีการพูดคุยกับเรื่องการปลูกผักปลอดสาร ผู้ใหญ่วิบูลย์ก็เสนอกับผู้ใหญ่ที่ลงใบ หาว่าปัญหาคงอยู่ที่การตลาด คนเห็นผักไม่สวยก็ไม่อยากซื้อ เขาเลือกผักสวยที่เข้ายาฆ่าแมลง น่าจะมีการประชาสัมพันธ์หรือการตลาดได้ดี เลยยกตัวอย่างคนทำผักกางมุ้งที่ตลิ่งชัน ว่า เขาพาสื่อมวลชนไปดูช่วยประชาสัมพันธ์ให้คนเห็นรูปแบบแปลกของวิธีการปลูก

ท่านอธิบดีโกวิทก็พาคนไปดู แล้วบอกว่า ให้ทำอย่างนั้นเลยทำให้เห็นผักกางมุ้งใน เกือบทุกโรงเรียน สังกัดกรมสามัญฯ กันแต่บัดนี้

ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า เขาได้เสนอแนะเพียงรูปแบบ แต่ยังไม่ได้วิเคราะห์กัน ถึงข้อเสียต่าง ๆ ของการปลูกผักกางมุ้ง

ซึ่งมีอยู่มากมาย ที่สำคัญ ผักอยู่ในมุ้ง อุณหภูมิสูงกว่าข้างนอกถึง 3 องศา ยิ่งเป็น มุ้งขนาดใหญ่ความชื้นยิ่งสูง ผักเป็นโรคเน่า จำเป็นต้องพ่นยากำจัดเชื้อรา

กลายเป็นว่า ต้องกินสารทองแดงเข้าไป และสารทองแดงตัวนี้อันตรายกว่าสาร อื่น ๆ ที่พ่นกันนอกมุ้งเสียอีก

การปลูกผักกางมุ้งในโรงเรียนก็เหมือนกับทำกิจกรรมเกษตรอื่น ๆ ในโรงเรียน ซึ่งผู้ใหญ่เสนอแนะมาตลอดว่า น่าจะให้เด็กไปทำในครอบครัวของเขาเอง ผักปลอดสารก็

ปลูกที่บ้าน พ่อแม่จะไต่กินด้วยและเรียนรู้ไปด้วย ถ้ามีส่วนเกินมากก็รวมกับแปรรูปและดำเนินการแบบสหกรณ์ ก็ให้โรงเรียนมีส่วนร่วมในขั้นตอนเหล่านี้ ไม่เข้าไปตั้งสหกรณ์ในโรงเรียนหรือที่ก้าวหน้ากว่านั้น คือ ตั้งมินิคัมปะนี เอาซูเปอร์แวร์ไปขายผู้ปกครอง

ประเด็นการศึกษากับชุมชนเป็นประเด็นใหญ่ ผู้ใหญ่วิบูลย์วิพากษ์การศึกษาไทยจนเป็นที่รู้จักกันหมู่นักการศึกษาว่า ถ้าไปช่วยหินเมื่อไรเป็นต้องได้ยื่นการวิจารณ์การศึกษาอย่างตรงไปตรงมาของชาวบ้านผู้จบเพียงชั้น ป. 4 ผู้นี้

เขาย้ำเสมอว่า จำเป็นต้องปรับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับครูเสียใหม่แต่กระทรวงศึกษาฯ ก็ทำได้ยากเพราะครูคุ้นเคยกับการสอนหนังสืออย่างเดียวมานาน

ผู้ใหญ่ไม่ได้วิจารณ์อย่างเดียว ยังเสนอแนะตัวอย่างเป็นรูปธรรม บอกให้ครูให้กิจกรรมเด็กไปทำที่บ้าน เช่น การให้เด็กเลี้ยงไก่ในเล้าที่บ้านของตนเอง เด็กคนหนึ่งจะเลี้ยงไก่ 10 ตัว สิ่งที่เขาหวัง คือ ให้เด็กเรียนรู้การบริหารจัดการ การวางแผน เรียนรู้ตั้งแต่การเตรียมการว่าจะทำเล้าไก่อย่างไร ไปหาลูกเจี๊ยบที่ไหน ให้อาหารไก่เวลาเท่าไร จัดตารางเพื่อการเรียนรู้จนไก่โต เมื่อไก่ตัวเมียฟักไข่ออกมาจะทำอย่างไรต่อไป จะเอาไปเป็นอาหาร หรือไปแปรรูปต่อไปอย่างไร

ครูผู้สอนจะต้องเข้าไปในชุมชน คลุกคลีกับชาวบ้าน กับพ่อแม่ของเด็ก ให้พ่อแม่ได้รับรู้และช่วยเหลือลูก ทำให้เด็กกล้าถามพ่อแม่

นอกจากนั้นผู้ใหญ่เห็นว่า วนห้องถิ่นของตุนั้น มีทรัพยากรคนอยู่ มีคนเก่งที่มีความสามารถ เด็กอาจจะรู้อยู่แต่ไม่ได้คิด ให้เด็กไปถามเมื่อมีปัญหาค้นหาการเรียนรู้อะไรและการทำงานจริง ๆ แล้ว

ผู้ใหญ่บอกว่า อยากให้ครูได้รับปัญหาของชาวบ้านและกลับไปโรงเรียนปรับหลักสูตรที่สอนอยู่ เตรียมแผนการสอนให้เด็กเตรียมรับมือกับปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนที่เขาต้องเผชิญ

ความจริงกระทรวงศึกษาธิการพูดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นบ่อย แต่ก็ไม่มียุทธศาสตร์เรียนรู้จากภูมิปัญญาเหล่านั้นอย่างเหมาะสม ผู้ใหญ่วิบูลย์เล่า เรื่องที่ได้รับเชิญให้ไปพูดเรื่องวนเกษตรให้นักเรียนโรงเรียนแห่งหนึ่งฟัง ครูเกณฑ์เด็กมานั่งฟังเป็นร้อย ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่าเด็กก็เล่นกันยุกยิก ๆ ไปหมด ขนาดเอาสไลด์ไปฉายเด็กก็ไม่สนใจเลยต้องเล่านิทานแทน

ผู้ใหญ่บอกว่า คงไม่ไปอีกแล้ว เพราะมันไม่เวิร์ก แทนที่เขาจะเปลี่ยนการเรียนการสอน พาเด็กมาพูดคุยกับเราที่สวน พาเด็กไปดูใบเล่นเพื่อจะได้ เรียนรู้ กลับมาให้เราไปหาแบบเขา คือไปยืนสอนเด็ก เด็กเบื่อก็จะฟังมาทั้งปีแล้วยังไม่เพิ่มการสอนแบบนี้ให้เด็กอีก

ครูจะต้องเป็นคนประสานภูมิปัญญาท้องถิ่น บอกให้เด็กรู้ว่าคนงานท้องถิ่นมีใครบ้าง เก่งเรื่องอะไร ควรไปเรียนรู้อะไรจากใครพาเด็กไปหรือแนะนำให้เด็กไปเอง โดยมีกิจกรรม ที่จะทำให้เด็กอยากไปหาผู้รู้ชาวบ้านเหล่านั้น

ความสนใจเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านของกระทรวงศึกษาธิการเป็นเรื่องดี แต่ยังคงคิดอะไรจากจุดของตนเองตลอดเวลา ชอบเชิญผู้รู้ชาวบ้านไปสอนเด็กในชั้นเรียน หรือเอาคนเหล่านั้นติดสอยห้อยตามไปสอนตามที่ต่าง ๆ วิธีการเช่นนี้มาจากวิธีคิดที่มองภูมิปัญญาอันแจ่มเทคนิค มองเป็นชั้น ๆ โดยมีได้คำนึงถึงบริบทและกระบวนการเรียนรู้ แม้เมื่อเชิญชาวบ้านไปเป็นวิทยากรในการประชุมสัมมนา ก็คาดหวังให้ชาวบ้านบรรยาย อภิปรายเหมือนนักวิชาการ แทนที่จะให้เป็นการสนทนาแบบที่ชาวบ้านถนัดและคุ้นเคย ก็มีชาวบ้านเก่ง ๆ หลายคนที่ปรับตัวพูดได้เหมือนนักวิชาการ แต่เขาจะสบายใจมากกว่าถ้ามีวิธีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนด้วยวิธีการแบบชาวบ้าน

ปัญหาการศึกษาดูเหมือนจะเน้นกันที่รูปแบบมากกว่าที่เนื้อหา แม้แต่การฝึกการทำเกษตรที่โรงเรียนหรือกิจกรรมต่าง ๆ ผู้ใหญ่ก็วิพากษ์ต่อไปว่าทำกิจกรรมเพื่อเสริมการสอบ เมื่อสอบเสร็จก็จบ ไม่ใช้การทำเนื้อหาอย่างต่อเนื่อง ไม่ได้อยู่บนบริบทของชีวิตจริง ๆ ไม่ครบถ้วนกระบวนการเรียนรู้ ถึงจะเกิดปัญหาต่าง ๆ อีกมากมาย เมื่อเด็กไปทางจริง ๆ ก็ไม่สามารถแก้ปัญหานั้นได้

ผู้ใหญ่เห็นว่า การเรียนการสอนกับชีวิตจริงเป็นคนละเรื่องกันจากระบบการศึกษา ปัจจุบัน ครูไม่เกี่ยวข้องกับชีวิตชุมชน ไม่รับรู้และไม่เข้าใจปัญหาชาวบ้าน แม้แต่ชีวิตของตนเองก็ขัดแย้งอยู่แล้ว ครูสอนจริยธรรม สอนเรื่องโทษของการกินเหล้า แต่ตัวเองกินเหล้า

ผู้ใหญ่วิบูลย์บอกว่า ก็สอนจริยธรรมโดยไม่สอนเรื่องเหล้าเสียเลยจะดีกว่า อยากกินก็กินไป

10 ปีวนเกษตร

เมื่อปลายปีที่แล้ว ผู้ห่อผู้วิบูลย์ตั้งใจว่า ปี 2537 นี้อยากทำอะไรสักอย่างเนื่องในโอกาสครบ 10 ปี วนเกษตร แต่จนถึงวันนี้ก็ยังไม่สามารถจัดเตรียมอะไรอย่างที่ดีได้ตามความตั้งใจ

คือ อยากให้มีการทบทวนและประเมิน เพื่อเป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างบุคคลที่สนใจแนวทางนี้ ที่ได้เริ่มทำไปแล้ว กำลังทำหรือคิดจะทำในรูปแบบต่าง ๆ

เป็นไปได้อีกไม่นานจะเริ่มมีงานนี้ ไม่ใช่ว่าการเฉลิมฉลองแบบที่ท่า ๆ กัน อาจจะเป็นการ "สมโภช" ในความหมายที่คุณหมอประเวศมักพูดถึง ซึ่งหมายถึงการนำเสนอแนวทางบางเรื่องบางอย่างให้แก่สาธารณชน โดยอาศัยวิธีการที่สาธารณชนยอมรับได้ ที่กำลังวางแผนร่วมกับหลายฝ่ายตอนนี้ คือ การจัดการทบปะเสวนา 12 ครั้ง เดือนละครั้ง ครั้งแรกอาจจะจัดที่ห้วยหินเอง ครั้งต่อ ๆ ไปก็เวียนไปจัดในกรุงเทพฯ หรือต่างจังหวัดถ้าหากมีคนให้การสนับสนุนและอยาก่วมจัด มีผู้เสนอให้การถ่ายทอดทางวิทยุหรือโทรทัศน์ ซึ่งก็คงต้องมีการประสานงานกันอีกที่

การสมโภช 10 ปี วนเกษตรไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะเชิญผู้ห่อผู้วิบูลย์หรือแม้กระทั่งวิเคราะห์และงานของสมาชิกของผู้นี้ มีหนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ที่นำเสนอมากมาย

หากถือเอามิติและบางแง่มุมจากแนวคิดและประสบการณ์ ของบุคคลผู้นี้มาเป็นเหตุเพื่อการวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์และแสวงหาทิศทางในการดำรงชีวิตและการพัฒนามากกว่า

ทั้งหมดนี้มาจากความคิดที่ว่า ชีวิตเป็นการเรียนรู้ ความแตกต่างของคนผู้ส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละคน

บทความนี้เป็นบทสุดท้ายในชุดวนเกษตร อันเกี่ยวกับผู้ห่อผู้วิบูลย์ เข็มเฉลิม ต้องการนำเสนอกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลผู้นี้ว่าเขามีวิธีการอย่างไร เขามองชีวิตมองสังคมอย่างไร สังคมไทยน่าจะพัฒนาไปทางไหน การนำเสนอตรงนี้ได้ตัดตอนชีวิตช่วงก่อนกำเนิดวนเกษตรออกไป

เพราะส่วนหนึ่งได้นำเสนอไปบ้างแล้ว เป็นการเรียนรู้ที่แตกต่างไปจากผู้คนที่ทั่วไป โดยเน้นที่เรื่องเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งได้จากการทำงานและคบหาสมาคมกับคนหลาย ๆ ประเภท ทั้งนักต่อสู้ทางสังคมนักพัฒนา นักธุรกิจนายทุน กรรมการโรงงาน และอื่นๆ การบวชเรียนก็เป็นโอกาสได้เรียนรู้ในหลักการและรากฐานของชีวิตเช่นกัน

การเรียนรู้การพึ่งตนเองหลังจากการเปลี่ยนวิถีชีวิต ผู้หญิงวัยบอกว่าได้จากผักบุ้งเป็นอันดับแรก การไขว่คว้าหาทางออกในภาวะที่ถึงทางตัน หมดทางสู้ไประบบทุนหมดความเชื่อถือจากชาวบ้านและผู้คนที่เคยคบหาสมาคม บล็อกผักบุ้งเพราะได้กินเร็ว กินพอจนเหลือก็เอาไปขาย ผักบุ้งทำให้อึดใจได้ว่า จริง ๆ แล้วไม่มีเงินสักบาทก็อยู่ได้ แม้จะลำบากในช่วงแรก แถมยังมีรายได้เป็นกาวใจทั้งหมด มีเท่าไรในกระเป๋าก็เป็นของตนเอง แม้จะไม่เป็นร้อยเป็นพัน แต่มีไม่ซ้ำหิ้วของใคร

เขาสรุบทเรียนต่อ ๆ มาว่า "ความรู้ใหม่ ๆ มาจากการสะสมข้อมูล ผมอาจจะอยู่กับต้นไม้ใบหญ้ามานาน แต่ไม่รู้จักต้นไม้ใบหญ้า พอเริ่มรู้จักใหม่ ๆ ก็ตื่นเต้น เริ่มรู้ว่าใบไม้ทำอะไรได้ ก่อนนั้นไม่เคยเห็นว่ามันมีความสำคัญอะไร"

แล้วก็เล่าประสบการณ์ของความรู้อื่นว่า ก่อนนั้นเวลาปวดศีรษะ กินยาพาราเซตามอลแล้วหายปวดก็ดีใจ เทียบบอกชาวบ้านให้เขาเลิกกินยาแก้ปวดอื่น ๆ ชาวบ้านหันมาใช้ ชณะเดียวกันมีคนบอกว่าหญ้าตำบดกินแก้ปวดศีรษะได้ เป็นใช้ก็หาย หญ้าตำบดตำนี้รู้จักมันดี ถือว่าเป็นวิเศษตัวหนึ่งเท่านั้นเองก็วางทิ้ง พอเริ่มมีอาการใช้ก็ไปเอามาตำกินใหม่ ๆ ก็ไม่ค่อยกล้ากินเท่าไร เพราะยังไม่ค่อยประสพการณ์ เมื่อเห็นคนที่บอกเรื่องนี้ตั้งแล้วกินได้ดูก็เกิดความกล้า เมื่อกล้ากินและอาการปวดหัวหาย เกิดประสบการณ์ก็เริ่มใช้หญ้าตำบด เริ่มรู้ว่าควรระวังมากน้อยเท่าใด นั่นคือ เนื้อหาการเรียนรู้

เขาตอบท้ายเรื่องนี้ว่า "ก็ค่อย ๆ เรียนรู้ไปทีละเล็กทีละน้อย ทีละอย่างสองอย่างระยะหนึ่ง พอเริ่มรู้หลายอย่างก็นำไปสัมพันธ์กับเรื่องเก่า ก็รู้ว่าอะไรไปเกี่ยวกับอะไรและเกี่ยวข้องอย่างไร เอามาตำกินแก้ปวดแล้ว ถ้าเกิดมีการจำหน่ายก็จะกลายเป็นการเรียนรู้ไปเรื่อย ๆ ไม่ซ้ำเพียงรูปแบบ แต่เป็นเนื้อหา"

นั่นเป็นการอธิบายอย่างเป็นนามธรรมส่วนที่เกี่ยวกับการเรียนรู้เรื่องต้นไม้ ใบ
หญ้า ขณะที่อีกด้านหนึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมชวอนกับนักพัฒนา โดยเฉพาะจากองค์กรพัฒนา
เอกชนหรือเอ็นจีโอ

การเรียนด้านนี้ทำให้เกิดความเชื่อมั่นว่า การทบทวนสิ่งที่บรรพบุรุษได้ทำในอดีต
นั้น ไม่ใช่การกลับคืนสู่อดีต หากแต่เป็นการแสวงหาทางเลือกและสืบทอดคุณค่าที่ยังมีความ
หมายสำหรับชีวิตปัจจุบัน

ถ้าจำไม่ผิดดูเหมือนว่าผู้ใหญ่วินัย เป็นชาวบ้านเพียงคนเดียวที่เข้าร่วมกันสัมมนา
ว่าด้วยวัฒนธรรมกับการพัฒนา ซึ่งสมาคมเห็นประเทศไทยเพื่อการพัฒนาจัดขึ้นที่สวางคนิवास
ในปี 2525 การประชุมครั้งนั้นมีนักพัฒนานักวิชาการ และพระสงฆ์สองสามรูปเข้าร่วมด้วย
เป็นช่วงที่เขากำลังมีปัญหาและหาทางออกพอดี

ปีถัดมาเขาเข้าร่วมรายการฝึกอบรมหรือการวิเคราะห์งานพัฒนาในเชิงวัฒนธรรม
สำหรับนักพัฒนาจากเอ็นจีโอ โดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านนี้จากฝรั่งเศสมาเป็นวิทยากร

เขายังจำเหตุการณ์ครั้งนั้นได้ดี เพราะก่อนที่จะไปสัมมนาที่สวางคนิवासและที่
หัวหิน เขายังไม่เคยรู้เรื่องหรือสนใจวัฒนธรรมเลย ไม่เคยคิดว่ามันเกี่ยวโยงไปถึงเรื่องการ
พัฒนาสังคมได้อย่างไร เคยคิดแต่ว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องการฟ้อนการรำ หรือพิธีกรรม งาน
บุญเท่านั้น

นอกจากเหตุการณ์ทั้งสองครั้งนี้แล้ว เขายังมีโอกาสได้เสวนาแลกเปลี่ยนเรื่อง
วัฒนธรรมกับการพัฒนากับบุคคลที่รู้และทำงานด้านนี้อีกหลายครั้ง ทำให้ได้เรียนรู้แนวความคิด
และวิเคราะห์งานเชิงสังคมวัฒนธรรม

จากนั้น เมื่องานวนเกษตรเริ่มขึ้นมาเพียงสองสามปี เขาก็ยังมีโอกาสได้ต้อนรับ
แขกจากต่างประเทศสัปดาห์ละสองกลุ่ม คือ จากฝรั่งเศส และเยอรมัน ส่วนใหญ่เป็นผู้นำ
ชานา ซึ่งมาศึกษาดูงานเกษตร โดยเฉพาะเรื่องมันล้มปะหลังในปี 2528 เขาร่วมคณะผู้นำ
ชาวบ้านและนักพัฒนาไปฝรั่งเศส เยอรมันนี้ และไปจบที่กรุงบรัสเซลส์ เพื่อพบกับประชาคม
ยุโรป และถกกันเรื่องมันล้มปะหลัง

การสรุปบทเรียนช่วงนั้นมาถึงจุดของการเปิดตัว เพื่อเสนอผลึกทางความคิดให้สาธารณชนด้วยปาฐกถาไกล่ไกล้มทอง เรื่อง "สายพานชีวิต" ว่าด้วยสาเหตุของความยากจนและทางออกของเกษตรกรไทย

หลังจากนั้นไม่นาน เขาให้สัมภาษณ์สรุปบทเรียนของตัวเองได้อย่างน่าสนใจว่า "เมื่อมองย้อนกลับไปช่วงวิกฤตของชีวิตของตัวเอง ผมว่าสติเป็นตัวสำคัญที่ทำให้เราผ่านสถานการณ์ที่ตกต่ำนั้นได้ ถ้าสติควบคุมไม่อยู่ก็ไปเลย"

เขาเล่าให้ฟังว่า ตอนล้มเหลวจากการเกษตรกระแสหลัก ถ้าจำไม่เชิงคงต้องผูกคอตาย เพราะความรู้สึกตอนนั้นมองหน้าใครไม่ได้เลยจริง ๆ ใคร ๆ ก็ดูเหมือนเยาะเย้ยเราไปหมด ใครมองเราก็รังเกียจไปหมด สภาพแบบนี้คนทนได้ไหม ถ้าทนไม่ได้ก็ยอม เป็นที่เขาคือไปตีกว่า

เขาพูดถึงการศึกษา (ในอุดมคติ) ที่ทำให้เกิดปัญหา ทำให้เกิดสติ "จริง ๆ แล้วชาวบ้านรู้และไม่รู้ มีสติและปัญญา แต่มีสติอีกแบบหนึ่ง ปัญหาก็อีกแบบหนึ่ง ชาวบ้านขาดการรับรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ ในระดับกว้าง จึงจำเป็นต้องขยายโลกทัศน์"

เขาเอาประสบการณ์ของตัวเองมาอธิบายถึงกระบวนการเรียนรู้ว่า

"ผมโชคดีที่ได้ไปดูงานทั่วไปหมด ไปยุโรปกลับมาใหม่ ๆ ใจว่าผมจะคิดได้ว่าได้เพียงแต่เริ่มรู้ว่ามืออะไรแปลกที่ไหนยุโรป ไปญี่ปุ่นกลับมาเห็นความขัดแย้ง ผมก็ยังคิดอะไรไม่ออก ไปอเมริกากลับมาอีกมันไม่ชัดแค่ไปดูงานแล้วกลับมานั่งคิด ภาพต่าง ๆ มันกลับไปกลับมา สลับจากโน่นไปนี่ ทั้งต่างประเทศและในประเทศ ภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคอีสาน มันเป็นโลกทัศน์ที่สังเคราะห์ขึ้นใหม่ การเห็นต้องมีการสรุป ผมมีข้อแตกต่างจากชาวบ้านตรงที่ ผมเห็นมากกว่าและผมสรุปได้ ชาวบ้านเองอาจจะเห็นน้อยอยู่และขาดคนช่วยนำสรุปอีกประเด็นนี้สำคัญเพราะเห็นเฉย ๆ ก็ไม่พอ ต้องมีคนช่วยสรุป ผมเองก็เพิ่งสรุปเอาช่วงหลังนี้เอง ผมได้สติจากการไปเยี่ยมพวกอินเดียแดงที่แคนาดา ได้รู้ว่าพวกเขาถูกคนนอกเข้าไปทำลายอย่างไร

สำหรับผม สิ่งเหล่านี้เป็นการสร้างโลกทัศน์หรือขยายโลกทัศน์

ภาคผนวก ข

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์การวิจัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ในการวิจัย

1. ผู้หญิงวัยกลางคน   เข็ม เกลิม
2. นายบัว   เอี่ยมโอด
3. นายหน้าห้าง   มั่นศรีจันทร์
4. นายจาเนียร   สุขจรินทร์
5. นายประพันธ์   อยู่เพชร
6. นายสุนน   พุทธมงคล
7. นางสาวสมร   สมปัญญา
8. นายทองสุข   ภูมิดี
9. นางตรี   วงศา
10. นายสมจิต   สังข์ทอง
11. นายสมศักดิ์   สุพรหม
12. นายเฉลิม   ศรีคาเด
13. นายบุญชู   โสภิม
14. นายสังเวียน   ปิติ
15. นางวรรณ   พจนานิวัฒน์
16. นายดำ   เข็มจวณ
17. นางสาวเนงเยาว์   แซ่เตียว
18. นายวันชัย   ฤทธิสิทธิ์
19. นางสมจิต   แซ่ตั้ง

ภาคผนวก ค

แบบสัมภาษณ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5. ผลผลิตในสวนเกษตรเป็นอย่างไรเมื่อเทียบกับการทำเกษตรแบบเดิม .....
- .....
6. มีการนำผลผลิตในพื้นที่การเกษตรของท่านไปแปรรูปหรือไม่ อย่างไร .....
- .....
- .....
7. คุณภาพของผลผลิตจากสวนเกษตรเป็นอย่างไร .....
- .....
8. การทำสวนเกษตรทำให้รายได้ของครอบครัวเป็นอย่างไร .....
- .....
9. สมาชิกในครอบครัวของท่านได้มีส่วนร่วมในการทำสวนเกษตรหรือไม่ อย่างไร .....
- .....
- .....
10. ท่านคิดว่าสวนเกษตรมีประโยชน์ต่อท่านหรือไม่ อย่างไร .....
- .....
- .....
11. ท่านคิดว่าสวนเกษตรเป็นประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมหรือไม่ อย่างไร .....
- .....
12. ท่านคิดว่าในอนาคตจะทำสวนเกษตรต่อไปหรือไม่ เพราะอะไร .....
- .....
13. เมื่อท่านได้รับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญแล้วท่านเคยได้พบกับผู้เชี่ยวชาญเพื่อขอคำแนะนำหรือไม่ ..... และท่านมีปัญหาหรืออุปสรรคในการทำสวนเกษตรอย่างไรบ้าง ...
- .....
- .....
- .....

14. สิ่งที่ท่านต้องการในการทวานเกชตราในขณะนี้คืออะไร .....
- .....
- .....
15. ขณะนี้ผู้ช่วยเหลือให้คำแนะนำท่านหรือไม่ จากหน่วยงานใด .....
- .....
- .....
16. ท่านพอใจกับสภาพชีวิตในปัจจุบันนี้หรือไม่ อย่างไร .....
- .....
- .....

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์ ครั้งที่ 2

ข้อมูลส่วนบุคคล

ชื่อ - สกุล ..... อายุ ..... ปี
 สถานภาพ ..... โสด ..... สมรส ..... แยกกันอยู่
 ที่อยู่ .....
 อาชีพหลัก ..... อาชีพเสริม .....
 รายได้ต่อเดือน ..... บาท
 จำนวนสมาชิกในครอบครัว ..... คน ชาย ..... คน หญิง ..... คน
 ระดับการศึกษาชั้นสูงสุด ..... ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้ ..... ปี

ข้อมูลเกี่ยวกับงานเกษตร

1. วิธีการทำการเกษตรของท่านในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร (อธิบาย)
 .....
 .....
2. ท่านเรียกวิธีการเกษตรที่ท่านอยู่นี้ว่าอะไร .....
3. ท่านเคยได้หยุดดูหรือขอคำแนะนำในการทำการเกษตรจากผู้นำหมู่บ้านหรือไม่ อย่างไร
 .....
 .....
4. พืชที่ปลูกในพื้นที่ของท่านเป็นพืชที่ท่านเลือกเองหรือมีผู้แนะนำ .....
 มีพืชชนิดใดบ้าง มีทั้งหมดกี่ชนิด .....
5. ผู้นำหมู่บ้านเคยเสาะประสพการณ์หรือสิ่งที่เคยพบเห็นเกี่ยวกับการทำวนเกษตรที่ท่านฟัง
 หรือไม่ อย่างไร .....

6. ท่านคิดว่าการทำงานเกษตรต่างกับการทำเกษตรแบบเดิมอย่างไร
.....
7. วิธีการขายผลผลิตในปัจจุบันเป็นอย่างไร .....
ถ้ามีปัญหาในการขายผลผลิตทำมีวิธีแก้ไขอย่างไร .....
8. ท่านมีความคิดอย่างไรในการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านหรือสหกรณ์ขึ้นเพื่อจัดการผลผลิต
.....
9. เมื่อท่านคิดจะ เปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตร ใดบ้างที่ท่านคิดเป็นแบบอย่าง
.....
10. ผู้ที่แนะนำวิธีการทำการเกษตรที่ท่านทำอยู่ปัจจุบันนี้คือใคร .....
แนะนำอย่างไรบ้าง .....
11. หลังจากที่ท่านเปลี่ยนวิธีทำการเกษตรแล้วท่านพบกับปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง
.....
12. ปัจจุบันนี้ท่านได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานใดบ้าง
12.1 หน่วยงาน ..... เรื่อง .....
- 12.2 หน่วยงาน ..... เรื่อง .....
13. ท่านทำการเกษตรแบบนี้มา เป็นเวลา ..... ปี มีพื้นที่ทั้งหมด .....ไร่ .....งาน
14. ท่านเคยนำผลผลิตไปแปรรูปหรือไม่ อย่างไร .....
15. คุณภาพของผลผลิตในปัจจุบันนี้ เป็นอย่างไร .....
16. รายได้ของครอบครัวปัจจุบัน เป็นอย่างไร เมื่อเทียบกับการทำเกษตรแบบเดิม
.....
17. สมาชิกในครอบครัวมีส่วนช่วยในการทำการเกษตรหรือไม่ .....
18. สิ่งที่ท่านต้องการในการทำเกษตรในขณะนี้คืออะไร .....
19. ท่านพอใจกับสภาพชีวิตในปัจจุบันหรือไม่ อย่างไร .....

20. ในปัจจุบันนี้ เมื่อท่านได้พบกับผู้ใหญ่วิบูลย์ท่านมีหัวข้อสนทนากันเรื่องใดบ้าง

.....

.....

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์ ครั้งที่ 3

ข้อมูลส่วนบุคคล

ชื่อ - สกุล .....อายุ .....ปี
 สถานภาพ .....โสด .....สมรส .....แยกกันอยู่
 ที่อยู่ .....
 อาชีพหลัก .....อาชีพเสริม.....
 รายได้ต่อเดือน .....
 จำนวนสมาชิกในครอบครัว ..... คน ชาย..... คน หญิง .....คน

ข้อมูลเกี่ยวกับวณเกษตร

1. ท่านมีขั้นตอนในการทรวนเกษตรอย่างไร .....
2. ท่านคิดอย่างไรกับการทรวนเกษตรเพื่อรักษาสภาพสิ่งแวดล้อม .....
3. ปัจจุบันนี้ท่านทรวนเกษตรในพื้นที่ ..... ไร่ จำนวนเกษตรของท่านปลูกพืชชนิดใดบ้าง .....
4. สุขภาพของท่านและครอบครัวในปัจจุบันเป็นอย่างไร .....
5. คุณภาพของผลผลิตด้านวณเกษตรของท่านเป็นอย่างไร .....
6. ท่านคิดว่าวณเกษตรที่ท่านทำอยู่จะทำให้ท่านมีสวัสดิการในชีวิตเมื่อยามแก่เฒ่าหรือไม่ .....
7. พืชอะไรที่ท่านปลูกสะสมไว้ขณะนี้ .....
- ท่านคิดว่าจะขายส่วนใดของพืชนี้ .....

8. การทวนเกษตรของท่านประสบกับปัญหาหรืออุปสรรคอย่างไรบ้าง .....
.....ท่านมีวิธีแก้ปัญหาอย่างไร.....
9. รายได้หลักของครอบครัวท่านในปัจจุบันมาจากแหล่งใด .....
10. ท่านคิดอย่างไรกับการทวนเกษตรเต็มพื้นที่การเกษตรของท่าน .....
11. ปัจจุบันมีใครหรือหน่วยงานใดให้ความช่วยเหลือและแนะนำในการทวนเกษตรแก่ท่านบ้าง
  - 11.1 .....
  - 11.2 .....
12. ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรกับการทวนเกษตรของผู้ใหญ่บุญ.....
.....
13. วนเกษตรของท่านมีความเหมือนหรือแตกต่างกับของผู้ใหญ่บุญอย่างไร .....
14. ท่านพอใจกับสภาพชีวิตปัจจุบันหรือไม่ อย่างไร.....
.....
15. ณปัจจุบันเมื่อท่านได้พบกับผู้ใหญ่บุญท่านมีหัวข้อสนทนากันเรื่องใดบ้าง .....
- .....
- .....

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้วิจัย

นางสาวโจรรัชนี นวมารค เกิดวันที่ 17 ตุลาคม 2511 ที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีครุศาสตรบัณฑิต สาขาการศึกษาจากระบบโรงเรียน วิชาเอกจิตวิทยาการปรึกษาแนะแนว คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2533 และเข้าศึกษาต่อหลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการศึกษาจากระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2535

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย